

Vass Gyuláné (sz. Papp Viola)

Az interjút készítette, szerkesztette: Hosszú Gyula és Trencsényi Borbála

2010. június-november

Az első emlék – a menekülés

Három éves voltam, amikor a kiságyamban arra ébredtem, hogy a hét éves bátyám öltöztetni kezd, s azt mondja: „Viola, kelj fel, menekülünk!” Kint várt a nagyapám kocsival, feljött Nyújtódról, hogy a fiának a három gyereket és a feleségét menekítse – apám a háborúban volt. A hétévest bízta meg: „Hozd ki a gyerekeket!” Hát a bátyám, amit talált, rámadott. Nagyapám anyámnak azt mondta: „Bertuska, maga maradjon, Albinával (Albina a cselédünk volt), amit tudnak, rakjanak el, adjanak be a szomszédba, és aztán jöjjenek utánunk Nyújtódra!” Nyújtód, ahol nagyapám lakott 3 vagy 4 kilométerre volt Kézdialmástól, ahol mi laktunk a szüleimmel. De rögtön a megérkezésünk után a falu lakosságát kiköltöztették a román betörés elől. Szegény anyám a harmadik napon ért utol bennünket, Zabolán talált ránk, addig, mint az őrült kérdezősködött mindenhol, hogy láttak-e bennünket. Még harmadnap is fűzetlen volt a cipőm. Később édesanyám mesélte, hogy mikor összetalálkoztunk, azt kérdeztem: „Anyukámat nem ették meg az oláhok?” Mert biztosan hallottam, amikor a felnőttek beszéltek: „Jaj, mi lesz most Bertuskával?”

Nagyapám kivitt a vasútállomásra; Párdányba, Torontál megyébe küldte édesanyámat, a három gyereket meg a cselédet a nagynénémekhez, édesanyám testvéréhez. Akkor a nagynéném Párdányban volt óvónő, onnan helyezték aztán Szentesre. Emlékszem, hogy ott az első időkben mi gyerekek egyebet se csináltunk, mint csomagot kötöttünk a hátunkra és menekültünk. Állandóan menekülést játszottunk, csomaggal cipekedtünk, rohagáltunk az óvoda udvarán.

Szentesen, a nagynéninél

Később Szentesre költöztünk a nagynénémekkel, ott vártuk be édesapámat, amikor a harctérről hazajött, és a családot hazavitte Kézdialmásra. Engem ott hagytak a nagynénémnél, mert nem tudták, hogy milyen körülményeket találnak otthon, mi van

a lakásban, egyáltalán, hogy kezdik el az életet. Lujza néniéknek nem volt gyerekük, és ő is kérte, hogy hagyjanak engem ott, s majd hazavisznek, ha a dolgok ott elrendeződnek. Elutaztak, és én ott maradtam. A négy elemi Szentesen végeztem. Leveleztünk, írtak ők pontosan, de nem találkoztunk 4 esztendeig. A nagynéném nagyon örült nekem, hogy most neki is van gyereke. Szigorúan nevelt. Nagyon takarékosak voltak, és ezt a takarékoságot belémnevelte. Jó nevelő volt. Nagy udvaruk volt, nagyon kellemes ház.. A szomszéd gyerekekkel sokat játszottunk.

A szentesi iskolás évekből van egy emlékem: a bal csuklómon egy vágás. Rohangáltunk egyik osztályból a másikba. Nem volt nagy fegyelem, úgy látszik. Szaladgálás közben nem vettem észre a csukott üveges ajtót, nekirohantam, és elvágтам a csuklómon a főeret, majdnem elvéreztem. Szóval, jó kislány voltam. Nagyon élénk és olyan fiús, mert fiútestvéreim voltak.

Az iskolából főként arra emlékszem: hogy erőteljes nemzeti érzésű nevelést kaptunk. Erdély elvesztése akkor nagyon friss seb volt, és én mikor hazakerültem, súlyos lelki válságon mentem át amiatt, hogy a románok elvették Erdélyt. Ha megláttam a román zászlót, rosszul lettem, tehát olyan erős hatással volt rám a nevelés, hogy ilyen érzéseket váltott ki belőlem.

A második világháború idején is szüleimmel, Ádám fiammal és öcsémmel együtt a nagynénémékhez, Szentésre menekültünk, de akkor már a lakásban nem fértünk el, s én a szentesi iskolában kaptam egy szobát.

A felmenők

Édesanyámék tizenketten voltak testvérek, nem mind édes testvérek,, mert nagyapám többször házasodott, két vagy három házassága volt. Gelencén és Esztelneken volt iskolaigazgató. Kisádám, Ádám fiamnak a nagyfia, aki nagy Erdélyjáró, minden nyáron odautazik, Háromszéken egy csomó falut összejárt; azokat mind ismertem, mindegyik faluhoz valami kötődik.

Édesanyám volt a tizenkét gyerek közül a legkisebb, és a legidősebb nagynéném nevelte az édesanyjuk korai halála után. Nagyon szoros kapcsolat volt édesanyám

és a nagynéném között. A tizenkét testvér közül tizenegyen Erdélyben éltek; az édesanyámat nevelő nagynéném, miután férjhez ment, előbb a Torontál megyei Párdányba, majd Szentesre költözött.

A családukban nagyon sok a pedagógus. Én a harmincharmadik vagyok. A „Háromszék-vármegye Népoktatási Intézeteinek története” című, 1893-ban megjelent könyvben családom tagjai is megtalálhatók; mindkét szülőm édesapja igazgató-tanító volt, édesapám is, édesanyám is tanítók voltak, és mind a ketjüknek három vagy négy testvére óvónő vagy tanítónő lett. Így vagyok én a családban a 33. pedagógus.¹

Erdélyben jelenleg is sok rokonom él, Háromszék vármegye több helységében, többek között a legkedvesebb nagynénémnek, Erzsike nénémnek, édesanyám testvérének a fia. Festőművész, Kosztándi Jenő. A felesége is festőművész, Budapesten is volt sikeres kiállításuk.

Férjem családjáról, a zaláni Vass családról is érdekes adatokat sikerült gyűjtenem. Jónévű család volt. Vass János Bocskainak volt a gazdasági tanácsadója. (Nem csoda, ha az unokáim közül ketten is gazdasági szakemberek lettek.) Vass János és fia 1602-ben Bocskai mellett harcolt, a kereki csatában hősi halált haltak.² Később a Vass családban is sokan választották a pedagógus pályát. A 30-as években jelentős szerepet játszott pedagógusként az apósom, Vass Dénes Gidófalván és Sepsiszentgyörgyön, és nemkülönben a bátyja, Vass Albert is.

Anyósom a nagyváradi állomásfőnöknek a lánya volt, ő nem volt tanító. Nagyon szerettük egymást, úgyhogy édesanyám azt mondta: te anyósodat jobban szereted, mint engem. Sokat törődött velem, - édesanyám tanított, dolgozott, nem ért rá, s mindig a rengeteg sok vendég és a többi -, ha fiatalasszonyként beteg voltam, anyósom jött.

Az ő részéről volt a pesti ágazat, a Szőnyi család. Magas funkcióban voltak annak idején (a rokon miniszteri tanácsos lett, „méltóságos” címet viselt). Eltettem egy lapot

¹ A Háromszék-vármegye Népoktatási Intézeteinek története (írta Berecz Gyula, Brassó, 1893.) c. könyvben az 54., 109., 246., 257. oldalon említik a család több tagját.

² Vass János testvére, Vass Mihály – a levéltári források szerint – 1614-ben „Sepsiköröspatakon lustrál mint nemes.”

amiben 1940-ben, Erdély visszacsatolásakor anyósomat örömmel üdvözik a pesti rokonok, „hogyan visszakérültetek”.

Kézdialmás, tanító-házaspár gyermekeként

A háború után, amikor már megfelelő helyzetbe kerültek a szüleim, hazavitték. Az 5. osztályt édesapám osztályában végeztem. Édesapám nagyon szigorú volt, nagyon nagy volt a követelése. És hát ugye, mindjárt románul is kellett tanulni.

A tanítói lakás az iskolaépületben volt. Egyik felében volt a két tanterem, a másikban a tanítói lakás. A tanítói lakásból nem kellett kimenni, mert volt egy kis összekötő folyosó a tantermekkel. Azt hiszem, hogy most másképp van: az egész épület, ahol születtem, az most mind osztályterem.

Volt a tanítói lakásban konyha, ebédlő, hálószoza, kamra, szalon. Amikor nagyobbak voltunk, már nem a hálószozában aludtunk – ott édesapámékkal a kisebbek aludtak, –, hanem egyikünk az ebédlő díványán, a másik a szalonban. Szép volt a lakás, szép volt a bútor: a nagy ebédlőasztal mellett a székek bőrhuzatúak, csokoládészínűek, nagyon szépek; a szalongarnitúra is nagyon kellemes volt. Az ebédlőben meg két Munkácsi-kép: a *Krisztus Pilátus előtt* s az *Ecce homo*. Két egyforma nagy kép gyönyörű rájában, és amikor vasárnap délután én feküdtem az ebédlőben, akkor folyton azt a két képet néztem, csodáltam.

A szalonban egy óriási szarvasagancs, s a kisasztal alatt kikészítve egy vaddisznó agyarakkal, szőnyegnek szolgált az asztalka alatt. Vasárnap délután, amikor már nekem az ebédlőben nem jutott fekvés, mert a bátyám akart ott lenni, akkor bementem a szalonba, félretettem az asztalt, úgy feküdtem le olvasni meg pihenni, hogy a vaddisznó feje volt a párnám. Hosszú, kemény szőrei voltak, szépen zölddel, ahogy szokták, ki volt cakkozva. Édesapám nagy vadász volt, és Kézdivásárhelyről, Sepsiszentgyörgyről jött ki a 3-4 ismerős, akikkel együtt mentek fel a havasokba, télen hatalmas hócsizmákban. Mikor megérkeztek vadászat után onnan a havasokról fáradtan, megfázva – hócsizmáik tele hóval –, mondta édesapám, hogy „Hamar, gyorsan”, s akkor meg kellett teríteni az asztalt a szolgálóval; édesanyám teát főzött, mi is segítettünk a bátyámmal, amiben tudtunk. Egyetlen értelmiségi család voltunk a

faluban; akinek Almáson volt dolga, mind hozzánk jött, az iskolába, vendéglő nem volt a faluban.

A lakás előtt volt egy udvar az állatoknak: disznót neveltünk, kecskénk volt. Minden gyereknek volt egy gidája. Reggel ki kellett engedni, este pedig, mikor a csorda jött, kiálltunk a kapuba, mindegyikünk várta a saját kecskáját, vitte a lábosát, és mindenki saját maga a kecskáját megfejte, a tejet megszűrte s megitta. Nagyon aranyosak voltak, de ha nyitva hagytuk a konyhaajtót, beugráltak, mindenre felugrottak, s édesanyámék nagyon haragudtak ilyenkor. Volt egy gyönyörű virágoskert is. Édesapám szeretett rózsákat szemezni. Behozták az erdőről a vad alanyt, és édesapám beoltotta. Volt, hogy egy tövön nőtt sárga rózsza is meg piros rózsza is, vagy fehér, tele volt oltott rózsákkal a kert. Ha nyitva hagytuk véletlenül a kertajtót, a kecskék beszabadultak, a rózsákat szerették a legjobban; nem tudom, hogy azt a szűrős, tövises növényt hogy tudták lerágni. Ilyenkor nagyon kikaptunk. És húsvétkor jött a nagy bőgés, ha valakinek a gidáját levágták...

Mikor vakációban nyáron otthon voltunk, vasárnap délutánonként szépen fel kellett öltöznünk és a szüleimmel együtt végig kellett sétálnunk a falun. Sem a bátyámnak, sem nekem ez nem tetszett. Mert minden kapunál kint ültek az emberek, apám és anyám megállt, és beszélgettek. Mi meg mérgelődtünk: „Édesapám, mi unjuk ezt, nem jövünk.” S azt mondták: „Édes fiam, mi akarsz lenni? Tanító akarsz lenni? Orvos akarsz lenni? Akkor neked is így kell csinálnod.”

Az egyházi iskolánál, katolikus egyházi iskolánál tanítottak. Édesanyám tanította az első s második osztályt, 80 gyerekkel. Karácsonykor már olvastak. Édesapám tanította a felsőt, a nagyapám tanított a 3-4.-ben, olykor az 5-6.-ban is. Hét évig az impériumváltozás után nem kaptak fizetést. Egy fillért sem. Talán, de nem tudom biztosan, karácsonykor és húsvétkor a magyar államtól kaptak valami ajándék pénzt. Abból éltek, hogy kepet adtak és fát hoztak a falusiak. Ez azt jelentette, hogy mindenki adott egy köteg rozsot.³ És hozták a fát. Na, de mikor hozták a fát? Novemberben. Akkor tudták csak behúzni a havon, a lejtőn. Kivágták, s hosszú rudakban rövid szánra rátették és behúzták, egyben az egészet. Kanyargós,

³ Rancz Teréz „Gyöngyeiteket ne szórjátok szét!” (Kézdialmás, 2003, a P.Kelemen Didák Egyesület kiadása) c. könyv szerint a tanítóknak járó *kepe* hagyományosan fél véka rozsot jelentett. (Egy véka úrtartalma: 25-30 liter.)

kacsringós utak voltak. Amikor síeltünk, mindig kivágódtunk... A fa olyan nyers volt, hogy mindig „sírt a fa”, mert csöpögött a víztől és alig gyulladt meg, úgyhogy soha nem volt jó meleg a lakásban,

Tehát a tüzelő és a kenyér megvolt. De hogy a gyerekek taníttatása is jött, édesapámnak kellett valamit csinálni, tehát próbált kereskedni, valami pénzt is szerezni. Édesapám bejárt a Regátba – Regátnak nevezik a Román Királyságot a Kárpátoktól keletre –, és hozott pálinkát, amit a Hangya szövetkezetben⁴ értékesített. Nagyon jól felszerelt bolt volt, jónevű volt az almási szövetkezet, ma is megvan. Nagyon komoly, egész Erdélyben elismert volt édesapámnak az ügyködése: meggyeszte szorgalmazta Hangya szövetkezetek létesítését. Ami a szövetkezetnek pálinka, bor, bármi ital vagy egyéb árucikk kellett, azt a Kárpátokon túlról lehetett olcsón beszerezni. Ezért olykor édesapám fogta magát, a két kollégára ráhagyva az iskolát elutazott 1-2 napra, megfelelő társasággal, felszereléssel, hogy ezeket a bevásárlásokat intézzék. Ilyenkor aztán édesanyám és nagyapám helyettesítették – két-három osztály összevonva... Úgyhogy nagyon, nagyon sokat dolgoztak.

Faiskolát is létesített édesapám, kertészetet is, mintaszerűen csinálta, azért, hogy megtanítsa kertészkedni a falu népét. Volt egy nagy terület, amit beültetett különböző fákkal, szakszerűen... Az egyik kert, az olyan volt: ahogy bementünk, gyönyörű út vezetett, egyik oldalon végig ribizlibokrok, a másikon egresbokrok. A szélén mind fiatal meggyfák, és középen jonatán almafák. Csak jonatánok. Édesapám ott mutatta be például, hogy hogyan kell permetezni. S vele szemben volt még egy kert, a faiskola. Az egyik kert saját nevünkön volt, az, ahol ribizli- s egresbokor nőtt, a másikon pedig az vett el gyümölcsöt, aki bement, minden további nélkül. A gyümölcsös, az a sajátunk volt. Nagyon szép volt, s azóta is nagyon sok ilyen szép, gondozott kert van a faluban.

Tehenet is tartottunk, de nekünk nem volt földünk. Honnan vettük a szénát? Édesapám kibérelte az út mentén a sáncokat, ahol vastag fű, nagyon szép fű nőtt, és azt kalákában a falusiak lekaszálták. Kalákában ment sok minden. Egymásnak is segítettek. S így gondozták a faiskolát is, aminek híre volt. Nagyon ügyesen

⁴ 1889-ben gróf Károlyi Sándor által alapított termelő-, fogyasztási és értékesítő szövetkezet. A 20. század első felében szinte minden faluban létesült Hangya bolt, mely a falu ellátásában jelentős szerepet játszott.

dolgozott édesapám. És hát a tanítás! Meg esténként a fiatalokkal való foglalkozás. Később engem is bevontak, színdarabokat, táncokat tanítottam édesapámékkal együtt. Egyebet se csináltak édesapámék este... Hát cseléd volt, kettő is. De ezek a cselédek nem akármilyen cselédek voltak – Erzsi, Mári –, hanem a legjobb gazdák adták oda a lányukat egy bizonyos időre tanulni édesanyámhoz, hogy tőle tanuljanak főzni, meg egyebet is.

A szüleim nagyszerű emberek voltak. Édesapám nagy politikus volt (én nem tudom, hogy milyen pártban,⁵ de a megfelelő pártban volt benne, és nagyon aktívan dolgozott), Erdély-szerre ismert volt.⁶ Ezt onnan láttam, hogy amikor a második világháborúban menekültünk és Enyedre érkeztünk, az ottaniak szeretettel fogadtak bennünket, és abban a pillanatban szállást biztosítottak számunkra.

Sokat foglalkozott velünk édesapám. Nagyon szigorú volt. Amikor hazamentünk az intézetből, leültett, és alaposan kikérdezett bennünket, részletesen el kellett mesélni, hogy mi volt velünk, amikor pedig az intézetben meglátogatott, kikérdezte a tanárainkat, szóval nagyon utánunk nézett.

Most rendezem édesapám leveleit, amiket Gyuszinak, Ádámnak írt, csodálatos levelek. Az utolsóban ezt írta nekünk: „Érzem a halálom közeledését, arra kérek benneteket, szeressétek egymást! Legyetek boldogok, ezt fogom kívánni még a síron túl is.” Nagyon-nagyon szép ez az utolsó levele.

⁵ A Háromszéki Újság 1994. aug.24-i számában Kgy.Z. aláírással megjelent cikk szerint Papp István az Országos Magyar Párt helyi elnöke volt.

⁶ Papp István jelentőségét nem pusztán az elbeszélőnek apja iránti szeretete, tisztelete nagyítja fel. A közelmúltban megjelent kézdialmási helytörténeti könyv is ugyanezen tények említésével ismerteti Papp István katolikus kántor-tanító munkásságát, a község életében betöltött sokoldalú szerepét. (Rancz Teréz: Gyöngyeiteket ne szórjátok szét! Kézdialmás, 2003. A P. Kelemen Didák Egyesület kiadása)

Majláth István püspök 1929. december 30-án főpásztori köszönetét fejezte ki a tanítóházaspárnak azért, hogy a Hangya Szövetkezet igazgatósága és a község összefogásával gyönyörű kultúrházat építettek. Papp István nyugdíjazásakor Márton Áron püspök így méltatta a munkásságát: „...Tevékenysége nem maradt az iskola falain belül, hanem az egyházközség híveinek nevelése, irányítása, népe gondjainak, terheinek viselése is szívében feküdt.” (A levél kelte: Gyulafehérvár, 1939. november 10.)

Édesapám idejéből még arra is futotta, hogy adatokat gyűjtsön Kelemen Didákról⁷, a híres minorita szerzetesről, aki Kézdiálmásról származott, aztán Miskolcon élt, s az egyház boldoggá fogja avatni.

Édesanyám is remek ember volt, nagyon törődött velünk. Délelőtt-délután tanított, és állatokat is tartottak. Este mindig mesélt nekünk. Kukoricamorzsolás közben meg más hasonló munkáknál. Sokat kellett segíteni, mikor hazamentünk vakációra, akkor is. Én lázadoztam, nagyszájú voltam: „Akkor küldjék el a cselédet! Akkor miért tartjuk?” – ilyeneket mondtam. S erre édesanyám azt válaszolta: „Azért, mert ha módod lesz, s te is tartasz, akkor tudjad majd, hogy hogyan kell irányítani, mit kell követelni. Ha pedig nem lesz módod, akkor magad el tudjad végezni a munkát.” Nagyon szigorúan nevelt, de törődött ő a szellemi dolgokkal is, mert csodálatosan mesélt: a családról, meg a képzőről, ahova járt, s különösen sokat a képző igazgatójáról, Pálmai Lenkéről. Nem volt könnyű élete, mert bárki érkezett a faluba, édesapám rögtön hozta be: „Bertuska drága, valamit...” Úgyhogy én soha nem mentem úgy haza, hogy vendég ne lett volna nálunk, és ne találjunk neki.

Mikor téli vakációban hazamentünk, jött a nagy kalácssütés. Nem egy kalácsot sütöttek, hanem egy nagy teknővel; akkor finom a kalács, ha nagyon ki van dolgozva, s a cseléd egyedül nem bírta, ezért oda kellett álljon az orvostanhallgató bátyám és én is. A túrós puliszkát édesapám keverte, ahhoz erő kell, mert azt nagyon alaposan kell keverni. Azokban az esztendőkből, amikor nem kapott fizetést édesapám, akkor hétköznap minden este puliszka volt. A puliszka nagyon-nagyon finom - csak jól kell tudni csinálni.

Nagyon szépek voltak a karácsonyok. Katolikus család voltunk, tehát be kellett tartani az egyháznak az előírásait. Az étkezést is betartatták: nagybőjtkor nem lehetett szerdán, pénteken húst enni. Karácsonykor megvoltak a szokásos ételek – ezekre már nem emlékszem pontosan –, aztán karácsonyfadíszítés, aztán csengetett az angyal. Egészen kis korunkban nem vettünk részt a karácsonyfa-díszítésben, de később aztán igen, ajándékokat készítettünk, nagyon-nagyon melegen ünnepeltünk, nagyon meleg családi közösség volt. Mikor hazaérkeztünk a vakációra, megvolt a

⁷ Kelemen Didák (1683. Kézdiálmás – 1744. Miskolc) író, hittérítő, az ellenreformáció jelentős alakja.

pontos program. Olyan nem volt, hogy első ünnepen ne menjünk el a nagyszülőkhöz, akik Nyújtódon laktak. Mi bosszankodtunk, hogy fel kell kelni, mert a kocsí előállott; és mentünk Nyújtóra, bundába öltözve, melegített téglákkal a lábunknál. A nagyszülőknél volt a nagy ebéd; velük volt két tanítónő lányuk, édesapámnak a nővérei. Temesváron végezték a tanítóképzőt, kitűnően; az egyik nagyon szépen festett, szinte festőművész volt, a másik a zene területén ért el eredményeket; nem mentek férjhez, a szüleik közelében tanítottak. Ünnepek alkalmával a munkahelyükről hazamentek Nyújtóra, ott segítettek, és akkor az egész családnak ott kellett lenni, az ünnepeket mindig a nagyszülőkkel kellett tölteni. Mikor nagyobbak lettünk, a bátyám is, én is, akkor már nem szerettük ezeket a nagyon megkötött családi összejöveteleket.

A templom a Szent Mihály hegyén volt, elég messze a falutól, volt vagy két kilométer. Várszerű épület, körül van véve fallal, bizonyára ezért is fűződik hozzá nagyon sok legenda. Az egyik szerint a lemhényiek és az almásiak közösen kezdték építeni oda a hegyre a templomot, ám az almásiak azt akarták, hogy Almáson épüljön az új templom. S egy éjszaka fehér lepedőt terítve magukra lebontották a falakat.

Olykor a lemhényi káplán átjött Kézdiálmásra, az iskolában tartott szentmisét. Mi közvetlenül az almási templom mellett laktunk, ott is játszottunk mindig a templomkertben, de a templom teljesen romban volt, nem lehetett bemenni, le volt zárva. És akkor, édesapám idejében egy nagy gyűjtést rendeztek, és most, az utóbbi években épült fel, részben abból a pénzből, amit még édesapám kezdett el gyűjteni.

Nagyon szép szentmisék voltak karácsonykor. Arra emlékszem, hogy annyira fel kellett öltözni, sokszor fújt a szél, és nagy hóban kellett gyalogolni. Ment az egész család, csak édesanyám és a cseléd maradt otthon, hogy mikor megérkeztünk, akkor a kész asztalhoz, a finom ebédhez ülhessünk.

Nagyon tartalmas és szép gyerekkorom volt.

A brassói zárdában

A négy elemi Szentesen végeztem, az ötödiket már Almáson, édesapámnál, és ezután kerültem be a brassói zárdába. A zárda a ferenceseké volt, négy középiskola. Gróf Majláth püspöknél voltam első áldozó, Márton Áron püspök úr bérmált.

Nagyon jó iskola volt a ferenceseké, igen alapos nevelésben részesültünk, zenét is tanultunk. Nem volt szabad magyarul beszélni, csak németül. Ha nem tudtunk valamit megmondani, akkor meg kellett kérdezni németül: „Bitte schön, wie sagt man deutsch?” Vagyis hogy „kérem szépen, hogy mondják ezt németül?” Mondtam a szót magyarul, s akkor lefordította nekem az apáca németre. Egymás között se beszélhettünk magyarul, mert akkor büntetést kaptunk; vacsoránál a kedvesnővér jelölte ki a felügyelőt közülünk, aki azzal volt megbízva, hogy bejelentse: ki nem beszélt németül.

Szentesen az óvodában egy keveset már tudtam németül, aztán elfelejtettem, de amikor bekerültem a zárdába, könnyen tanultam újra. Volt idő, amikor ha németül kérdeztek, románul feleltem, s ha románul kérdeztek, németül feleltem. Mert igazában akkor kezdtem a románt is tanulni. A románoknál kötelező volt a francia. És később kezdtem az olaszt... Azért büntettek meg a zárdában, ha magyarul beszélünk, hogy tanuljunk meg németül. És akkor a konyhanyelvet megtanultam. Ha most franciául olvasok, azt könnyebben le tudom fordítani – bár most már azt is nagyon felejttem. A német hivatalos nyelvet nehezen tudom megérteni, viszont folyékonyan beszélem a konyhanyelvet.

Brassó annak idején nagyon elegáns és kulturált hely volt, igazi kereskedőváros. Szász település volt, szászok létesítették. Ott volt a Fekete templom! Csodálatos kereskedelme volt. Mindenféle üzletek! Kimondhatatlanul gyönyörű ruhaüzletek... Nagyszerű dolgokat lehetett ott kapni. Nagyon szép egyenruhánk volt az intézetben, kétféle: tavaszi ruha, téli ruha. Mindent, fehérneműt is az előírásnak megfelelően kellett vinni. Úgyhogy elég nagy beruházás volt egy intézetbe való beiratkozás.

Az intézet nagyon kényelmes volt. Mert ezekbe az intézetekbe azért gazdag emberek gyerekei jártak. Közös hálószoba volt, körülbelül tízen laktunk egy szobában. Este jött a beosztott ügyeletes nővér, végigjárt, betakargatta az embert,

szóval nagyon pontosan és szervezetten ment minden. A nap szentmisével kezdődött, korán volt az ébresztő, úgy emlékszem, fél hétkor, azután jött a közös mosakodás – falba illesztett mosdók voltak szobánként –, minden hét végén fürdés, apáca felügyelete mellett; azután meghatározott formába kellett rendezni az ágyat: az első naptól az apácák megtanítottak, hogy kell a lepedőt kihúzni, a paplant összehajtani, mindennek megvolt a rendje. Nagyon jó képzés volt. Mondom, mindenkinek zenét is kellett tanulni, én hegedűt, zongorát is tanultam. Annyifélét, és egyiket se tudom, mivel aztán nem képeztem tovább magamat.

Beletörtünk a rendes menetbe... Nagyon szépen öltözködtünk, volt tavaszi ruhánk, téli ruhánk, sötét volt a téli matróruha. Jó tanárok, képzett tanárok tanítottak. Nem emlékszem egyiknek a nevére se. Egy pár nővért nagyon szerettem. Egyiküknek rémlik a neve. Egy nagyon szép nő volt. Olyan szépek voltak, de úgy... be voltak öltöztetve. Hát amelyik emberibb volt, kedvesebb, azt az ember megszerette.

Rendszerint csak a karácsonyi, húsvéti szünetben mehettünk haza. A látogatás meg volt szabva, édesapám jött látogatni... Havonta egyszer eljött mindig. Édesanyám nem tudott, annyira el volt a családdal foglalva. Közelebb is álltam édesapámhoz; ő mindenről érdeklődött, mindent kikérdezett. Édesanyámnak erre nem volt ideje.

Mint egyházi tanító gyerekének, nekem kedvezmény járt. Drága intézet volt, nagyon sok tandíjat kellett fizetni, de mégsem volt olyan előkelő, mint a kolozsvári Mariánum, mert azt csak a nagyon gazdag emberek tudták megfizetni. A ferencesekhez a középosztály alsóbb rétegeinek a gyerekei járak. A mi iskolánk tanulói, az intézetnek a növendékei a katolikus fiúgimnáziummal összetartottak, mert azok is magyarok voltak; közösen tartottunk ünnepségeket a fiúkkal, meg más rendezvényeket is.

Kimenő nem volt, csak ha a szülők jöttek, és kikértek valakit. Vasárnap szentmise, gyónás, áldozás. Közös séta, sokszor fel a hegytetőre, a várig, apáca kísérettel – nagy szigorúság volt. Tavasszal rajtunk volt a tavaszi elegáns ruhánk és a fehér kalapunk. télen bársony sapkát viseltünk. Nagyon elegánsan kellett mindig felöltözni.

A tanítóképzőben

A négy középiskolai év után kezdődött a tanítóképző, az három év volt, már 17 éves koromban végeztem. (Az elemi öt évesen kezdtem.)

A sepsiszentgyörgyi tanítóképző ekkor már állami intézmény volt. Édesanyám is ott végzett. Abban az időben, mikor édesanyám oda járt, a sepsiszentgyörgyi tanítóképző – mert olyan igazgatója volt – kiemelt intézmény volt. Nagyon szép volt az épület, ragyogó a könyvtára, és azután a román állam átvette, és később lett román tanítóképző.

Nagyon jó magyar tanítóképzők is voltak – például Szebenben, Temesváron is. A nagynéném Temesváron végezték a képzőt. Édesapám - annak ellenére, hogy nagy magyar volt - azt mondta: kellenek emberek, akik a magyarságot képviseljék. És nem lehet úgy képviselni, ha az állam nyelvét nem tudja az ember. Meg kell tanulni románul. A gyerekeimnek meg kell tanulni románul. „Hogy tudjátok, hogy mit kell csinálni, ne szoruljatok másra.” Így adott be engem a román képzőbe. Bőgtem. Hát ott voltak a híres magyar intézetek, s akkor én mentem a román képzőbe, és megtanultam perfektül románul. Édesapámék soha sem tanultak meg. Én tudtam tökéletesen. Majdnem. Amennyire lehet ...Eleinte még nagyon keveset tudtam, mert a zárdában német volt a kötelező nyelv; s emlékszem, mikor kezdtem a képzőt, egyszer szaladtam fel a lépcsőkön, s valaki utánam kiáltott románul, én meg visszafeleltem németül.

Volt az osztályban vagy 25 román lány. Nagyon kevesen Erdélyből, a többi az Ókirályságból, a Regátból. Volt négy vagy öt szász és hét magyar. A többség, az román volt. Egyszer március 15-én mi, magyar lányok felmentünk a padlásra. Megelőzőleg egyszer valamit fel kellett vinni, és megláttuk a magyar könyveket, amiket a padlásra feldobtak, amikor ki kellett ezeket selejtezni a könyvtárból, hogy a román dolgokat behelyezzék. Ezt mi felfedeztük, és kezdtünk feljárni a padlásra. Műsort állítottunk össze, senki sem tudott róla. Március 15-én feltűztük a kokárdát, mert a padláson nem látja senki. Amikor lejöttünk onnan, akkor a kokárdát levettük, és a kombinénkra tűztük. Megemlékeztünk március 15-ről, ott fenn a padláson. Fantasztikus volt.

A képzőben csak román tanárok voltak. Ha magyarul beszéltünk, ráncszóltak a román lányok. Azért mi kiabáltunk egymásnak magyarul, de mindig ráncszóltak. Én pedig még a ruházatomban is kifejezésre juttattam, hogy magyar vagyok. Volt egy szürke ruhám, kovásznai posztóból szőtték, ott fonták, ott szőtték, meg egy tiszta gyapjúból készült világosszürke. S azt megcsináltattam fekete sújtással. Amilyent most viselnek – mosolygok rajta, hogy most viselik, én meg akkor viseltem –, fekete sújtással.

Ifjúkori mulatságok

Jó fiatalságom volt, mert körül voltam véve mindig társasággal. A bátyám osztálytársainak, évfolyamtársainak a társaságában nőttem fel. Nagy kirándulásokat, három-négynapos kirándulásokat rendeztünk a hegyekbe. Fiúk-lányok, de milyen tisztességesen! Nyolc-tíz lány, nyolc-tíz fiú. Vittük a csomagokat, megérkeztünk, nappal gyalogoltunk, tetőket másztunk meg. A sátrakat a fiúk felverték, külön a lányoknak, külön a fiúknak. Amíg ők csinálták a sátrakat, addig mi a bográcsban megfőztük a vacsorát. Megettük a vacsorát, fáradtak voltunk, bevonultunk a sátrakba. Ott kuncogtunk, lányok, mert a fiúk mindenféle éneket énekeltek, ilyen vicces, kétértelmű dalokat. Mi pedig hallgattunk csendben, s nevetgélünk magunkban. Reggel közös reggeli, nagyon-nagyon kellemes volt az egész. Későbbről a közös síelések maradtak emlékezetesek.

A kézdivásárhelyi diákbálokra én is elmehettem. A gárdem⁸ egy orvosnő volt: édesanyám, édesapám tanítványának a felesége gardirozott engem ezekben a diákbálokban. A keringőt, azt tudtam nagyon jól táncolni... A legemlékezetesebb a kézdivásárhelyi hófehért-bál. Minden lány hófehér ruhában – gyönyörű fehér ruhám volt –, a fiúk mind feketében, és hullott a hó a teremben. De nem tudom, hogy csinálták a havat... Nagyon ügyes dolgokat csináltak, most is remek dolgokat szerveznek, olvastam, hogy azt a termet is szépen felújították. Ez volt a legnagyobb terem a városban.

⁸ t.k. *garde, gardedám*: fiatalabb nőt kísérő, rájuk felügyelő, többnyire idősebb nő (rokon, családi barát)

Viselt dolgaim... Fiatal tanító voltam, karácsonykor vakációra hazamentem, s azt mondja édesapám: „Jól nézek ki, az újságból kell megtudjam, hogy a lányom szőrén üli meg a lovat.” Az újságban valami cikk jelent meg, hogy a tanítókisasszony mit csinált. Pedig Almásban is lovagoltam, nem is tudom, honnan szereztem a lovat. Valamelyik fiatalember jött... jaj, jött udvarolni a fiatalember, a jegyzőnek a fia Esztelnekről. A szerencsétlen ült a lakásban, én elkértem a lovát, s lovagoltam. Hát nem tudtam lovagolni akkor még egyáltalán, s ahol mentem, a kertekből kihajoltak az ágak, a ló direkt az ágak alatt ment. Ha én fent rendesen ülök, a fejemet leviszik az ágak. Tehát amikor az ágakhoz értem, a ló mellett le kellett hajtsam a fejem. De nem volt ez elég: a ló le akart dobni, és nekiment a kerítésnek, hogy lesúroljon, de nem sikerült. Jó darabig lovagoltam, azalatt az udvarló a szüleimmel beszélgetett, aztán szépen hazament.

Pályakezdés, Kézdialmás

Az első hely Sárfalva volt, oda helyeztek ideiglenes tanítóként. De amíg nem volt meg a képesítő vizsga, addig minden évben máshova helyezték az embert: Kézdialmásra kerültem. Azért helyeztek oda, mert létrehozták a román állami iskolát, kineveztek egy igazgatót, biztosítottak egy épületet, és senki nem vitte oda a gyereket, mindenki a katolikus iskolába járatta, ahol apám, anyám s nagyapám volt a tanító. Pedig ugye ott képét kellett adni, az állami iskolában nem kellett fizessenek... De a románok nagyon ügyesek. Tanulhatnánk tőlük. Erősen nemzeti érzelműek, és nagyon ügyesen csinálják most is az elfoglalást, a betelepítést. Mikor rájöttek, hogy nem tudják beindítani az állami iskolát, akkor „Hopp, itt van a tanítóék lánya, nem román származású, odahelyezzük Kézdialmásba az állami iskolához, s akkor biztosan oda fogják vinni a szülők a gyerekeiket.” Oda is helyeztek. De nem jött gyerek, két gyereket tanítottam egész esztendőben 1932-33-ban. Románok nem laktak a faluban, csak a jegyző meg még egy helybeli tisztviselő. Alig emlékszem valamire abból az évből. Ez úgy kiesett, mert ugye, semmi volt. Semmi volt, semmit nem csinált az ember. És kaptam a fizetést. Arra emlékszem, hogy jártunk tanítógyűlésre, s a kollégával beszélgettünk románul.

Otthon laktam, és velük szembe kellett volna hogy toborozzak...hát ilyen helyzetet teremteni! Hogy én államosítsam a községet! Úgy emlékszem vissza, hogy ez volt a

legrosszabb idő az életemben. Nem is éreztem jól otthon magam, azért sem, mert már hozzászoktam az önállósághoz.

A véglegesítő vizsga

Az volt a rendszer, hogy a tanítói diploma megszerzése után, három évi tanítás után, le kellett tenni a véglegesítő vizsgát, csak az után kaptunk végleges állást, addig minden évben máshova helyeztek minket; később volt egy előléptetési vizsga, ami után kapott aztán az ember fizetésemelést. Nagyon ügyesen, a mai napig is ezt csinálják a románok, hogy a képesítés, a fiatalkori tanulás után kötelező továbbképzéseket tartanak az új pedagógiai áramlatok megismerésére.

Tehát három év gyakorlat után szóbeli vizsgát kellett tenni román irodalomból, történelemből, talán matematikából, írásbeli irodalomból, történelemből, pedagógiából, s volt bemutató tanítás is. A véglegesítő vizsgához le kellett adni három év tanításának a vázlatait és egy pedagógiai disszertációt. „Gyermektanulmány” címmel írtam a dolgozatot, két francia tudós útmutatása alapján⁹. Nagyon komoly munka volt, egy évig dolgoztam rajta 1935-36-ban. A dolgozatra rá van írva egy F és egy B, ez azt jelenti: *foarte bine*, kitűnő. Aki aláírta, Radu Petre, az oktatási miniszter. A másik két vizsgabizottsági tag – két román – egyike a Krajovai képzőnek az igazgatója volt.

Nyolc gyereket tanulmányoztam, s ezekről készítettem feljegyzéseket. Két kitűnő tanuló, értelmes... értelmiségi szülők gyereke, két tanuló egyszerű szülők gyereke, szintén jó tanulók. S van két közepes tanuló és két gyenge képességű, nem egészen normális gyerek. Minden szempontból meg kellett figyelni a személyiségüket,

⁹ Gyermektanulmány (pedológia): a századfordulón kibontakozó reformpedagógiai mozgalom, amely az addig egyeduralkodó – tananyag- és fegyelemcentrikus – pedagógiai gyakorlatot kívánta a gyermek személyiségét, adottságait, törekvéseit és sajátos gyermeki állapotát tiszteletben tartó neveléssel felváltani. A gyermektanulmány alapelveit a 19. század utolsó éveiben fogalmazta meg az Egyesült Államokban Stanley Hall (1844-1924), de az irányzat a 20. század első évtizedének végére világmozgalommá terebélyesedett. Európában is megjelentek az első gyermektanulmányi társaságok, melyek széles körben kutatták a gyermeki gondolkodást, játékot, rajzot, valamint beszéd- és olvasmányvizsgálatokat folytattak, és vizsgálták a gyermekek fejlődését befolyásoló társadalmi és kulturális hatásokat is. A gyermektanulmány legjelesebb magyar képviselői Nagy László (1857-1931) és Mérei Ferenc (1909-1986) voltak.

méréseket végezni, részben orvosi segítséggel, biológiailag és fizikailag is, a látását, a hallását, a beszédképességét, az írásfejlődését stb. Le kellett írni a gyerek szociális körülményeit - *starea sociala*: vizsgálni a szellemi, lelki tulajdonságaitat – *însusirile sufletești* -, az emlékezetet, a képzelőtehetséget; milyen az ítélőképessége a gyerekeknek; milyen a figyelme, vagyis hogyan, mennyi ideig képes koncentrálni egy tárgyra; hogyan ismeri fel a színeket stb.

Amikor Magyarországra kerülve Mérei Ferencnél vizsgáztam, megmutattam neki a dolgozatot. Ő azt mondta: „Nagyon szépen kérem, érdekel, fordítsa le, doktrátusa tézisének elfogadom.” Akkor megpróbáltam, de ezeket a román szakkifejezéseket magyarul nem tudtam. Gyszi két éves volt, itt mászkált a szobában...Nagy elfoglaltságom mellett a kért fordítást nem csináltam meg. Most utólag sajnálom.

A tanári és a tanítói képzést a románok jobban csinálják. Ha nyolcassal tette le az ember a véglegesítő vizsgát, akkor kapott városon állást. Véglegesítették, de előléptetést nem kapott, csak három év múlva, akkor is kellett megint valami kis vizsgát tenni. Ismerni kellett a megjelent legújabb pedagógiai cikkeket, tehát nem ülhetett az ember nyugodtan, hogy most már alá-szolgája. Igen, nem is lehet. Most már könnyű, mert annyi modern dolog van, hogy az fantasztikus, tovább tudja képezni magát az ember anélkül, hogy elmenne tanfolyamokra, kurzusokra.

Na, három év után, felkészülve mentem a vizsgára, az összes vázlataimmal s a „Gyerektanulmánnyal”. Mentünk vagy 700-an – Brassó, Sepsiszentgyörgy, a vidék, Háromszék... – a három éve végzett tanítók, mentünk a vizsgára Brassóba. Volt egy nagy írásbeli három tárgyból: román irodalomból, román történelemből, talán matematikából; három tantárgyból pedig szóbeli; volt egy bemutató tanítás; s valami gyakorlati foglalkozás is. 700-ból átmentünk heten az írásbelin, és a hétből átment négy a szóbelin, tehát négynek sikerült. Háromszor lehetett a véglegesítő vizsgának nekimenni. Ha nem tette le az ember, nem kapott végleges állást és nem kapott fizetésemelést. A hétben benne voltam, de a négybe már nem kerültem be.

S akkor azt mondtam: „Édesapám, magyar ember itt nem fog soha levizsgázni!” És ha nem teszem le, akkor halálomig nem kapok fizetésemelést, hanem a kezdő fizetéssel vagyok. Mondom, hát magyarnak itt nem fog sikerülni, soha le nem tudom

itt Brassóban tenni a vizsgát. Hát, azt mondja, valamit kell akkor csinálni. „Bemegyek Bukarestbe vizsgázni, ott nem tűnik fel, hogy magyar vagyok, és hát könnyebb, nem így osztályoznak.” Na, de ahhoz, hogy Bukarestben vizsgázzak, ahhoz valami előzmény kell, és mivel édesapámnak összeköttetése volt történészekkel, s az egyik történész kapcsolatban volt Iorga professzorral, ő intézte el, hogy bekerültem a Iorga intézetébe protekcióval. Kaptam tanulmányi szabadságot, kaptam a fizetésemet, s nem kellett tanítsak, hanem bevonultam a Iorga-intézetbe. S akkor, az ott töltött idő alatt tettem le Bukarestben a véglegesítő vizsgát.

Iorgánál¹⁰

Két évig a híres Iorga professzornak voltam a tanítványa. Európai hírű történész volt, a kontinuitás¹¹ kérdésével foglalkozott, azt akarta igazolni a történelmi munkáiban. Annyit írt, és annyi könyve jelent meg, hogy külön saját nyomdája volt. Egyébként miniszterelnök is volt bizonyos ideig, és a királyi család nevelője. Vezetett külön egy intézetet is, ahol az ő történelemfelfogását tanította. Ezt az intézetet, amit ő mint miniszterelnök a saját szakállára hozott létre, saját felfogása szerint, különlegesen alakította ki. Diplomás emberek kerültek oda, és lehetett egy vagy három évig járni. Iorga felfogása szerint nemcsak a szellemi, az elméleti képzés volt fontos, de a történelem, francia és olasz nyelv tanulása mellett választani kellett valami manuális tevékenységet is: kerámiát, szövészetet vagy festészetet, ikonfestészetet.

Az első ott töltött év után kaptam egy diplomát, egy gyönyörű szép diplomát, megvan, le is van fordítva, ez jelentett magyar vonatkozásban főiskolai végzettséget, de ha elvégzek még két évet, akkor az egyetemi végzettséget jelentett volna. A második év végén Gyula nem engedett vissza. Azt mondta: most már össze kell házasodjunk, meddig akarunk még várni, nyugdíjas korban házasodjunk össze?

¹⁰ Nicolae Iorga (1871-1940): román történész, író, politikus. Tudósként főleg a románok középkori története foglalkoztatta. Kb. 1000 könyvet írt. A Demokrata Nacionalista Párt egyik alapítója; 1907-től képviselő, 1938-ig (feloszlatásáig) a román parlament tagja, 1931-32-ben Románia miniszterelnöke. 1940-ben a fasiszta Vaskardák tagjai lakásán elrabolták, majd egy erdőben lelőtték.

A mai 1 lejes bankjegyen Nicolae Iorga arcképe látható.

¹¹ A szó jelentése folytonosság, folyamatosság. Azt a történelmi irányzatot jelöli, amely szerint a románok ókori római lakosoknak, a dákoknak a leszármazottai, tehát őslakosok Erdélyben. (Más néven: „dákó-román folytonosság elmélet”)

Csak lányok voltunk Iorga intézetében, összesen kb. 30-an. Öt-hat száz – egy csodaszép száz lány volt közöttük –, és voltunk vagy heten magyarok. A király feleségének a palotájában laktunk. Nem egy ilyen palotája volt, ezt az épületet nem használták, de gyönyörű volt; nem rendezték be, üresen átadta a professzornak, az intézet céljára. Én együtt laktam egy besszarábiai lánnyal. Besszarábiát most úgy mondjuk: Moldávia – nem Moldova! A tévében folyton összezavarják, mert nem tudják, hogy a kettő nem ugyanaz, mert az egyik Moldova (Moldva): ez közvetlenül a Kárpátok mellett van, ahogy átmegyünk a hágókon; a másik Moldávia: ez pedig a Dnyeszter és a Prut között fekszik.

Fontos volt a nyelvtanulás: volt franciatanárunk, Olaszországból olasztanárunk – egy nagyon szép nő –, de mivel a professzornak az volt az elve, hogy nem elég nyelveket tanulni, nem elég történelmet tanulni, kell valami manuális foglalkozás is: én ikonfestéssel is foglalkoztam. Volt a professzornak egy nagy gyűjteménye ikonokból – én is vittem neki Zágonból egyet ajándékba - innen hoztuk ki az ikonokat az olasztanárnő segítségével, és másoltuk ezeket, temperával, valódi aranylemezzel csináltuk a glóriát, úgy fújtuk a lemezt. Eladásra is készítettünk képeket. Kéthetenként jött a professzor úr, és az elkészült ikonokat megnézte. A lányok untak újakat rajzolni, és mindig a Szent Piroskát festették. Én meg untam mindig ugyanazt festeni, s kicsi képeket csináltam, de mindig mást. S amikor jött a professzor s végigment a festmények előtt, s mindig Szent Miklóst, Szent Piroskát látta már sokadszor, akkor azok előtt meg sem állt, s mindig az én munkám előtt állt meg, mert az mindig új volt. Kérdezte, hogy ki csinálta, s mondták, hogy Papp Viola, s mikor harmadszor is az enyim előtt állt meg, akkor azt mondja: „Kisasszony, maga nagyon tehetséges.” Pedig nem voltam egyáltalán, másoltam. S azt is mondta a professzor, hogy „Maga biztosan román.” Én meg: „Nem vagyok román, magyar vagyok.” „De bizonyára románok az ősei.” „Minden őszám magyar volt.” „Meddig tudja visszavezetni az őseit?” – kérdezte Iorga. „A XII. századig!” Utána rögtön megírtam édesapámnak, mert nyugtalanított azért, hogy mit is mondtam hamarjában Iorgának, s megkérdeztem: „Édesapám, meddig tudjuk az őseinket visszavezetni?” Távirat jött, ennyi volt rajta: „Nagyapádig, édes fiam, nagyapádig.”

Mikor odakerültem Iorgához, a fekete sújtásos kabátot hordtam, a román lányoknak nagyon tetszett. Mindig elkérték és felpróbálgatták, s jól állt rajtuk, nagyon tetszett

nekik, addig tetszett, hogy valami magyar film jött. S hát akkor a filmen ilyen zsinóros ruhák szerepeltek. A lányok meglátták ezeket a ruhaféléket, s akkor egy cirkusz volt: most már tudják, hogy Papp Viola mért viselilyent, mert ez magyar ruha. Szóval hát ilyen dolgaim voltak. Ott nekem nagy vitám volt a románokkal. Azzal vádoltak, hogy azt mondtam: „Tanuljatok meg magyarul, mert jönnek a magyarok, Erdélyt úgylis visszavesszük.” És azt is mondtam volna, hogy a románok, Róma tömlőceiből kerültek ide Erdélybe. Hát teljesen alap nélkül nem vádoltak... Valahol olvashattam ezt, abban az időben ilyen dolgok jelentek meg. Nahát ebből lett nagy cirkusz. Hogy simult el? Úgy simult el, hogy nem tudtak velem semmit csinálni. Azt mondták – és ezért is nagyon haragudtak –, hogy én akármit csinállok, csak a kisujjamat mozdítom meg, s a professzor úr már észreveszi.

Iorga professzor egyszer megkérdezte: „Kisasszony, ráér most délután egy órára? Legyen szíves, jöjjön le az irodámba, s az újságokból vágja ki azokat a cikkeket, amelyek rólam jelentek meg!” Akkor én lementem, s szépen kivágtam, szépen sorba raktam. Nem tudom, hiába gondolkoztam rajta – most egyik nap is –, hogy miért figyelt fel rám a professzor úr.

Nagyon-nagyon érdekes volt a királlyal való találkozásom. A király látogatására az intézet növendékei műsorral készültek, román táncokat mutattak be a lányok. Én nem táncoltam, fájós lábamra hivatkozva. A professzor erre azt mondta: „Öltözzön fel szépen, és fogadja a királyt!” Tehát én kísérgettem mindenhova, a teremben az első sorban leültem, s leültem melléje. Az ünnepély utáni napon, amikor a professzor bejött órára, nem a táncosokat dicsérte meg, hogy milyen szépen táncoltak – tényleg nagyon szépen, utólag gondolok rá, hogy milyen szépek a román táncok, csak akkor nem tudtam én ezt értékelni -, hanem azt mondta, hozzám fordulva: „Domnisoara, a fost superba!” Kisasszony, nagyszerű volt. Valóságos palotaforradalom lett...

Egyszer megkért a professzor, hogy fordítsak le neki egy anyagot...Annak az impúrumát¹² én eltettem, hogy majd Magyarországra ki fogom juttatni. S amikor hazamentem vakációra, hova is tegyem el? Felfordítottam egy fotelt, és bedugtam a drótok közé. Aztán jött a menekülés, nem tudom, hogy hova lett az az írás. Egy 150

¹² *Impúrum*: fogalmazvány, piszkozat

évig tartó per jegyzőkönyve. Akkora hatalmas nagy, hogy alig tudtam felemelni. Elsárgult lapok, az akkori nyelvezet, magyar szavak – latin ragozással, latin szavak – magyar ragozással, az akkori latinos magyar nyelven íródott. A pert Mária Terézia korában kezdtek el, és 300 román név szerepel benne. 300 tanút vonultattak fel, s annak mind román neve volt. A professzor látta ezt a sok román nevet, és ezzel az anyaggal is azt vélte bizonyíthatónak, hogy tehát őslakosok a románok Erdélyben –, Igen ám, de a tanúk mindegyike a vallomását azzal kezdte, hogy „ekkor s ekkor jöttem Munténiából a pestis elől”, a másik meg: „ekkor jöttem Olténiából Béli grófhhoz jobbágynak” stb. – a XVII. században. Tehát azt nem tudta ezzel az anyaggal igazolni a professzor úr, hogy Erdélyben őslakók a románok. Aztán több fordítást nem is kaptam .

Mint Iorga-tanítvány levizsgáztam, sikerült letennem a véglegesítő vizsgát Bukarestben. Iorgának gratuláltak, mert a vizsgabizottság tagjai között ismerősei voltak a professzornak. Az egyik vizsgabiztos a kultuszminiszter, a másik kettő két képzőnek az igazgatója. És az történt, hogy az egyik, a krajovai képzőnek az igazgatója nem tudta, hogy én ott vagyok egész évben Iorgánál, csak azt tudta, hogy Nagyborosnyón vagyok állásban – ugye, tanulmányi szabadságot kaptam egy évre. S elhozta a tanítványokat Nagyborosnyóra, elment a társaság az iskolámba, hogy velem találkozzanak, beszélgessenek, meg mutassam meg a tanulmányomat. De nem voltam ott, mert akkor a Iorga-intézetben voltam.

A bukaresti vizsgámon a vizsgatanításom tényleg jól sikerült. Idegen gyerekekkel, románul...Beültem az osztályba, hogy meghallgassam az előttem vizsgázókat. Mindketten így kezdték az órát: „Ugye, gyerekek, milyen szép idő van, itt a tavasz!” Hát én is épp ezzel akartam kezdeni...Mit csináljak? Ha harmadszor is ezt hallják, a gyerekek teljesen elvesztik az érdeklődésüket... Mire rám került a sor, szerencsére elkezdett esni az eső. Így kezdtem az órát: „Nahát, gyerekek, mit szóltok, eleredt az eső! Ernyőt hoztatok-e? Hogy fogtok hazamenni? Hát ez semmire se jó, hogy esik az eső.” Erre elkezdik nyújtogatni a kezüket. „De kisasszony, a növényeknek ez a jó!” „Tényleg? És miért jó?” „Hát nem tudja, domnisoara, hogy ettől nőnek meg?” „De tudom, csak kíváncsi voltam, ti is tudjátok-e. Hát azt tudjátok-e, hogyan jut a növényekhez a víz?” Erre csend. Végül egy kisgyerek felnyújtja a kezét: „Hát nem tudja? A gyökerükön keresztül!” „Nagyon jól mondod, ügyes vagy!” Azzal

odafordultam a táblához, s nagy betűkkel felírtam: A GYÖKÉR. „Hát erről fogunk ma tanulni, gyerekek.” A vizsgabizottság megszólalt: „Köszönjük, kisasszony”, és beírták a jelest.

Szerelem, udvarlás, házasság

Iorgánál csak két évet használtam ki, mert Gyula nem volt hajlandó tovább várni. S a szüleim is azt mondták, ne menjek vissza.

A nyári Iorga-kurzus nemzetközi volt, jöttek Olaszországból, Angliából, Lengyelországból, Budapestről, Magyarországról is az előadásokra. Különböző egyetemi tanárok tartottak előadást. Történelmi előadás, népművészeti, mindenféle, nagyon érdekes volt. Kezdődött júliusban, két hónapig tartott, augusztus közepe-vége felé lett vége. Nagyon élveztük, az olaszokkal együtt – ők zászlót is hoztak. Elég az hozzá, hogy ennek a nyári kurzusnak a vége felé Gyula is eljött.

Nagyon felkapott fiatalember volt, mert nagyon mutatós, szép volt. A megismerkedésünk úgy történt, hogy voltunk egy tanítógyűlésen Csernátonban, és a közös ebédnél a többiek elkezdték mondani, hogy „Te nem is ismered Vass Gyulát? – hogy az milyen gyönyörű fiatalember! Maradj itt még, mert mindjárt jön, be akarjuk mutatni.” Mondtam: „Dehogyan maradok, én semmiféle fiatalembert nem akarok megismerni, nem vagyok kíváncsi ilyen elkényeztetett fiatalemberekre.” De az nincs elkényeztetve, hogy az nagyon komoly fiú... – az összes református paplányok szerelmesek voltak bele. Tényleg, valóban, volt egy öngyilkosság is, egy asszony öngyilkos lett miatta. Mikor később aztán arról volt szó, hogy hozzámegyek, akkor azt mondogatták, hogy én hogy merek hozzámenni Vass Gyulához, nem félek, hogy milyen házasságot fogunk élni?

Amikor én Csernátonban kijelentettem, hogy nem vagyok kíváncsi semmiféle férfiakra, pláne elkényeztetett fiatalemberekre, nem beképzelt voltam, hanem nagyon távol tartottam magam; én az akkori erkölcsi követelménynek tökéletesen megfeleltem. Nagyon sok udvarlóm volt: ha elmentünk egy diákbálra Kézdivásárhelyen, azt számoltuk, hogy kinek hány táncosa van... Udvar volt körülöttünk, körülvették az embert. Sokszor addig táncoltam, hogy a sarkam csupa

hólyag lett. Ezek az augusztusi diákbálok! És aztán a „Székely lány napja” meg hasonlók – annyi gyönyörű rendezvény volt!

Valahogy Gyula meghallotta valakitől, hogy én azt mondtam, nem vagyok kíváncsi rá, és mi történik? – rákövetkező héten beállított hozzám az iskolába. Én akkor Futásfalván dolgoztam, ő meg a szomszéd községben, Ikafalván, a református papéknál lakott. Miután én azt mondtam, nem vagyok kíváncsi, és mentem dolgomra, másnap megjelent nálam az iskolában. Hogy ki az, aki nem kíváncsi rá. Hozzá volt szokva, hogy leborulnak előtte. Ne haragudjon – mondom –, én most tanítok, menjen a lakásunkra, ott van Mini, az a szép román lány – az egészen odavolt Gyuláért –, mondom, nagyon várja az magát. S erre olyan mérges lett, hogy „Én nem Mininek a két szép szeméért jöttem, nem Miniért jöttem”, s aztán nagy mérgesen elment. Azután vallotta be, hogy olyan mérges volt, hogy mikor ment haza, minden tócsába belevágta a lábát. Aztán lassankint, nem is tudom, hogy hogyan, a közös kurzusokon mégis közelebb kerültünk egymáshoz. És Zágonból, amikor már udvarolt nekem, eljött a nyári lorga-kurzusra, mert tudta, hogy ott vagyok. Én meg bosszankodtam, hogy még ide is eljött.

Először ő Ikafalván tanított, én Futásfalván. Ez a két község egymás mellett volt. És később – anélkül, hogy összebeszéltünk volna, vagy jóban lettünk volna – Gyula elkerült Zágonba, s én Nagyborosnyóra. Ez a két község megint egymás mellett volt.

A képző elvégezése után az ember nem hagyta abba a tanulást, továbbképzésekre kellett járni, úgyhogy az ember kénytelen volt a legfrissebb pedagógiai dolgokat is olvasni, pedagógiai cikkeket, pedagógiai újságot, mindent. A vázlatokat majd egyszer előkeresem. Gyulának gyönyörűek voltak a vázlatai, gyönyörűen írt. Hát azokon a gyűléseken nekünk kellett előadásokat tartani, láttam, hogy értelmes, okos ember, tekintélye is van... akkor én gondolkodtam... Én nem nagyon akartam férjhez menni, de rájöttem, hogy diplomás magyar fiatalember nincs a környéken.

Kezdték nekem udvarolni román fiatalemberek. Hát a mai napig is szégyellem magam, ha visszagondolok, hogy milyen durván bántam egyikükkel... most visszagondolok, hogy hogy lehettem én ilyen... Gyakran voltak a körzetben a tanítóknak gyűlések. És voltak különféle kulturális megmozdulások. Bereck egészen

a keleti határ szélén a legnagyobb község, és ott románok is elég sokan voltak. Nahát rendeztek ott egy nagy pedagógus-bált magyarok, románok közösen. Én is elmentem, de hát nem lehetett abban az időben, hogy én csak úgy elmenjek a bálba, ugye, kellett kísérő is, a nagynéném mindig vállalkozott, tanítónő volt Gelencén, és azért elvállalta mindig, hogy elkísér, hogy így elengedjen édesapám. Mert ha nem volt kísérő, nem mehettem.

Elmentem én is erre a nagy pedagógus-bálra, és persze ott volt ebből a körzetből a legcsinosabb román fiatalember, Nikának hívták. Egy gyönyörű, magas, szép, barna, mindenkinek a kedvence, s mindenki odavolt érte. Hát az is ott volt. És egy csomó magyar fiú s egy csomó román, s táncoltunk javában. Egy csoport magyar fiú ott beszélgetett - azután mondták meg, hogy arról beszélgettek: arra kíváncsiak, hogy Papp Viola elmegy-e, ha Nika véletlenül felkéri. És figyeltek. Az történt, hogy Nika – akivel már máskor is beszélgettünk, gyűléseken is együtt voltunk, nem volt semmi probléma –, ez a Nika odajön és meghajtja magát – és én nem mentem el vele. Annyira rosszul érezte magát, hogy ezután egy percig se maradt. Vette a kabátját s ment. Egy középkinézésű alacsonyabb magyar fiúhoz odamentem, hogy kérjen fel. Hát az zavarba jött, de aztán elmentünk táncolni. Ilyen butaságot! Most, hogy visszagondolok rá, meg vagyok saját magamon botránkozva...Vette a kabátját és rögtön elment. Azért, mert én nem táncolok románnal...Nikával aztán többet nem beszéltem, pedig ha Kézdiálmáson volt valamilyen összejövetel, akkor az ember nem lehetett udvariatlan az odaérkezőkkel. Édesapámék sem engedték volna.

Nekem volt Kézdivásárhelyen egy nagy szerelmem, egy gyógyszerész. Nem volt szép ember, de mégis az tetszett. Kis alacsony. Nagyon szerettük egymást. De a nagybátyja volt a tulajdonosa a patikának, ahol ő dolgozott, és a nagybátyjának voltak lányai. És a nagybátyja azt akarta, hogy a patika ne menjen idegenre, tehát el kellett vegye az egyik lányt. Én ezt megtudtam, valaki megmondta nekem, hogy „Baj van nálatok, mert Karcsinak a bátyja... annak az a kívánsága, hogy úgy hagyja rá a patikát, ha elveszi az egyik lányt.” Akkor én – a nélkül, hogy ő tudta volna, miért – megszüntettem a kapcsolatot. Hogy mért szüntetem meg, nem mondtam meg... Aztán megházasodott. Eltávolodtunk egymástól, úgyhogy aztán elfogadtam Gyulát. Azután is találkoztunk, jó barátságban voltunk, de tisztességes, becsületes módon. Ismerte Gyulát, bemutatam neki, és Gyulának őt. A szülei nagyon szerettek, és az

édesanyja – egyszer beszélgettünk – azt mondta, hogy nagyon-nagyon szeretünk volna, hogy te légy a menyünk. Két gyerekük lett, nem volt rossz házasság. Igen. Az övéké sem, az enyém se. Gyula nyugodt, rendes valaki volt, nagyon becsületes és tiszta, nagyon jó ember.

Mikor Nagyborosnyóra helyeztek, Gyula Zágónban tanított. Mikor megtudta, hogy én Nagyborosnyón vagyok, és kezdett oda átjárni, az édesapja segítségével el tudta érni – az apja nagy potentát volt Sepsiszentgyörgyön –, hogy áthelyezzék Nagyborosnyóra. Ugyanakkor kérte magát Borosnyóra egy görögkeleti papnak a lánya, s ennek ellenére a magyar került oda. Karácsony előtt kijön az após és azt mondja, hogy nagy baj van, rém kellemetlen helyzetbe került, mert ő azzal járta ki, hogy Gyulát Zágónból odahelyezzék, ahol én tanítok, Nagyborosnyóra, hogy eljegyeztük magunkat, össze akarunk házasodni, hát hadd tanítsunk egy helyen. S most azt beszélik, hogy nem is igaz ez az egész dolog, az após csak kitalálta, mert mi nem is járunk karonfogva. Hát persze, hogy jártam volna én karon fogva a ... kollegával? Úgyhogy az apósom azt mondta: „Legyetek szívesek, valamit csináljatok, hogy nekem ne legyen ez ilyen kellemetlen, hogy én igazságtalanul jártam el, hiszen ti nem... semmi közötök egymáshoz. Hát tényleg össze akartok házasodni?” Mondtuk, hogy „Igen, de majd év végén”. Ez karácsony előtt volt. Mi úgy terveztük, hogy összeházasodunk. Én tartottam magam, ahogy kellett, nem jártunk karon fogva. Mindenki lakott a saját lakásában, az iskolában találkoztunk. Meg aztán én végig nem mentem volna egy férfival karon fogva ott, ahol tanítok.

Végül is, hogy apósom kérésének eleget tegyünk, karácsony előtt – ahogy befejeztük a tanítást – bementünk a polgármesteri hivatalba s polgárilag megesküdtünk, megkértük az iskolaigazgatót, jöjjön el tanúnak, s az írást megcsináltuk. Aztán én mentem haza, Gyula is ment haza karácsonyra a szüleihez. S beállítok édesapámhoz Kézdialmásra karácsony másodnapján; karácsony másodnapján van István nap. Az ebédlőben nagy társaság: a környékbéli községekből a tanítók, tanárok, igazgatók meg voltak híva, ebédeltek. Belibbenek az ebédlőbe, mondom nagy büszkén, hogy férjhez mentem. (Ilyen hülye lehet az ember.) „Férjhez mentél? Hogyhogy férjhez mentél?” Mondom, hogy férjhez mentem, megesküdtünk. „Hát hol a férjed?” „Hazament.” Hát – mondom –, nem vagyunk egyházilag megesküdve, Gyula édesapjának kellemetlen volt, és ezért megesküdtünk, polgárilag

megesküdtünk. De hát akkor mért nem...hol van? Mondom : hazament a szüleihez. Majd harmadik ünnepen – ez első ünnepen volt – jön, és akkor kimegyünk a Szent Mihály hegyire, s megesküszünk egyházilag is.

Igen, de még át kellett menni valakinek, vagy az öcsémnek vagy a bátyámnak Lemhénybe – ott lakott a közös templom plébánosa – bejelenteni, hogy esküvő lesz. De senki nem akart kimenni, mert szégyellték mondani a papnak, hogy ilyen hipp-hopp adjon össze. Addig könyörögtem, hogy a bátyám végül átment, s bejelentette. A harmadik ünnepen édesapám megbetegedett, tüdőgyulladást kapott, ezért az én szüleim részéről nem tudott senki se jönni, a bátyám meg még egy szomszéd fiatalember kísérték ki az esküvőre. Szóval, körülményes volt. Utána pedig fogtuk magunkat – édesapám nagybetegen feküdt, édesanyám azt mondta: menjetek el, fiam –, s felültünk a vonatra és bementünk Brassóba egy szállodába, s ott töltöttünk pár napot. Egyébként Gyula református volt, de a szülei beleegyeztek a házasságba; nagyon sok református pap is volt a családjukban, így nehezményezték, hogy katolikust vett el. Szóval így zajlott le a nagy esemény..

Fiatalasszonyként Nagyborosnyón

Borosnyó magyar falu volt, iskolája állami iskola, rendes fizetést kaptunk, nem úgy, mint az egyházi iskolák tanítói. Nagyon rendes magyar igazgató volt, és a testületnek nagyobb része is magyar volt, de volt egy-két román is. Csak magyar tanulók voltak. Magyarul folyt a tanítás, és meghatározott óraszámban tanítottuk a román nyelvet is, nekem is kellett tanítanom románt bizonyos óraszámban. Más is tanította, csak hogy az idősebb tanítók nemigen tudták a nyelvet. Minden nyáron román nyelvből tanfolyamra kellett menjenek, folyton vizsgázniuk kellett a szerencsétleneknek, de nem tudták megtanulni. Igaza volt édesapámnak, hogy meg kell tanulni a román nyelvet.

Nagyborosnyón Gyulával délután 4-ig vagy 5-ig tanítottunk, és utána egész este a fiatalokkal foglalkoztunk: táncokat tanítottunk, színdarabokat. Tanítás után gyorsan hazamentünk vacsorázni, vagy haza se mentünk az iskolából, hanem hoztunk magunkkal valami ennivalót, s este 8-9-10-ig a fiatalokkal foglalkoztunk... Hihetetlen, ahogy most visszagondolok, hogy mi mindent csináltunk... Eszünkbe se jutott, hogy

ezért valami fizetés járna. Elhívtunk táncscsoportokat, minket is meghívtak Rimaszombatba, felmentünk, az igazgatónk is jött velünk. Fonóestet mutattunk be, erdélyi táncokat táncoltunk. Én is táncoltam a színpadon, együtt a többiekkel. Útközben készültünk fel a fonóestre, mert előtte nem volt időnk. Táncruhákat nem vittünk – ahol meg voltunk szállva, az ebédlőből az abroszokat elkértük, és abból csináltunk rokolyákat, és abban mutattuk be az erdélyi táncokat. Nagy sikerünk volt, a környező falvakba is elhívtak bennünket, és mindenütt bemutattuk a „fonóestet”. A rimaszombati kulturális vezetők is elkísértek minket a szereplésekre, és nagyon csodálkoztak azon, hogy a különböző előadásokon soha nem ugyanaz a szöveg hangzott el, mint amit Rimaszombatban mondtunk, máshol másképpen csináltuk, mindig más tréfákat találtunk ki.

Háromszék megyének jó kultúrvezetői voltak. Domokos Pál Péterrel¹³ dolgoztam sokat. Rengeteget tanultam tőle. Sokat táncoltam vele. Gyönyörű székely ruhám volt. Domokosék bevonták a grófokat is, s a Mikes grófok rendeztek egy székely-ruha versenyt. Ezen a bemutatón a ruhám második díjat nyert. Két ruhát is készítettem: az egyik hófehér, lapos hímzéssel – ez nem volt eredeti –, a másikat, az eredeti székely ruhát díjazták. Azt én szőttem. Megkerestem a legrégibb mintát és

¹³ Domokos Pál Péter (1901. Csíkvárdotfalva – 1992. Budapest) Néprajzkutató, tanár, történész, művelődésszervező. A tanítóképzőt Csíksomlyón és Debrecenben végezte el, majd a budapesti Tanárképző Főiskolán matematika, fizika, kémia és ének-zene tanári diplomát szerzett. 1926-1929 között Csíkszeredán tanított, de Magyarországon szerzett diplomáját a román állam nem fogadta el, így három év után felmondtak neki. Ebben az időben ismerkedett meg Bartók és Kodály népdalgyűjtő munkásságával, az ő hatásukra indult 1929-ben első ízben Moldvába a csángók közé népzene gyűjteni. Visszatérve újra tanítani kezdett Kézdivásárhelyen, és Földi Istvánnal és másokkal együtt a néphagyományok újraélesztésén fáradozott. (Ő szervezte meg először Csíksomlyón 1931-ben az „Ezer székely lány napját”; egy ilyen rendezvényen nyert egyszer 2. díjat Viola néni a székely ruhával.) Amikor Domokos Pál Pétert végleg eltiltották a tanári pályától, 1933-1936 között Gyergyóalfaluban volt kántor. 1940-ben, Észak-Erdély visszacsatolásakor Hóman Bálint kinevezte a Kolozsvári Állami Tanárképző igazgatójává. 1943-ban doktorált néprajzból, Kelet-Európa történelméből és magyar irodalomból a kolozsvári egyetemen.

1944 őszén családjával Budapestre menekült, 1945-től a Köznevelési, később a Népjóléti Minisztériumban dolgozott. Innen 1948-ban elbocsátották, mert a segélyezéshez amerikai civil adományokat vett igénybe. Szárászpusztán birtokot kapott, gazdálkodásba kezdett, és eközben Egyházaskozár, Szárászpusztá és Mekényes községekben folytatta a néprajzi anyaggyűjtést. 1951-ben letartóztatták, földjét elvették. Fizikai munkásként, jobbára építkezéseken dolgozott, majd később általános iskolában, illetve az 1950-es évek második felétől kezdve gimnáziumban tanított.

Főbb művei: *A moldvai magyarság*, Kolozsvár, 1931; *Adalékok Moldova történetéhez*, Kolozsvár, 1940; *Ötven csángómagyar népdal*, Kolozsvár, 1940; *Moldvai csángó mese és négy csángómagyar ének*, Kolozsvár, 1942; *Rezeda. 96 csángómagyar népdal*, Budapest, 1953; *Hangszeres magyar zene a XVIII. században*, Budapest, 1978; *A moldvai csángók eredete*, Budapest, 1986.

megcsináltattam. Domokos Pál Péterék szorgalmazták a megyében a népviselet megőrzését. Csík megyében, Udvarhely megyében nem vetkőztek még ki a falusiak, de a modernizálódó Háromszék megyében már igen. Domokosék megkérték a megye vezetőit, hogy szőtessenek székely ruhákat, ezáltal élesszék fel a régi szokást, viseletet. Domokos azzal is ösztönözte a hagyományok ápolását, hogy ő maga csizmában, székely-ruhában járt.

Domokos Pál Péternek kedves segítőtársa volt a kézdivásárhelyi Földi István,¹⁴ aki Pesten végezte az egyetemet, de édesapáméknak is tanítványa volt. A 30-as években Földi István és Domokos Pál Péter járták a székely falvakat, beszervezték a tanítókat, összefogva a falvak magyar pedagógusaival pezsdítették a kulturális életet. Így lett az én édesapám is közvetlen munkatársa ennek a két jeles embernek. A meggyeszte folyó közös munkának köszönhetően Háromszéken a népi hagyományok reneszánszukat élték. Régi szokások elevenedtek fel, táncok, énekek, népviselet, magyar nyelvű színjátszás... Domokos Pál Péternek és Földinek a hatására én is bekapcsolódtam ebbe a munkába.

Észak-Erdély visszacsatolása után számos továbbképzést rendeztek a Magyarországhoz visszakerült falvak pedagógusai számára. Mi is részt vettünk ilyen nyári tanfolyamon, Kolozsváron és Nagyváradon. Voltak különböző tanfolyamok a népi hagyományok ápolására Csíkszeredában meg Udvarhelyen; neves kolozsvári meg budapesti előadók jöttek, és ilyen irányban képezték a tanítóságot, a tanárságot.

¹⁴ Földi István (1903. Kézdivásárhely – 1967. Dombóvár) pedagógus, író, újságíró. Földi István szülővárosában, Kézdivásárhelyen érettségizett 1921-ben a Minoritarendi Főgimnáziumban, majd Budapesten elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát. 1929-től szülőföldjén - már Romániában - kezdett tanítani. A 2. bécsi döntés után ismét magyar fennhatóság alá került Erdélyben 1941-től a székely vármegyék népművelését irányította. 1944-ben Budapestre költözött családjával, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban kapott állást. 1946-ban a Tolna megyében letelepített bukovinai székely gyermekeknek Tevelen iskolát alapított Körösi Csoma Sándor Székely Tanintézet néven. Ennek 1949-es feloszlata után a teveli állami általános iskola igazgatója, majd 1953-tól nyugdíjba vonulásáig a dombóvári gimnázium igazgatóhelyettese volt. Regényei, színművei és pedagógiai tanulmányai mellett nagy jelentőségűek szociográfiai írásai is, mint a bukovinai székelyek történetét feldolgozó *Mádéfalvától a Dunántúlig* című monográfiája, amely csak halála után jelent meg.

A magyar időkben volt egy olyan hang a felekezeti tanítók részéről irányunkban, hogy mi, állami tanítók román-pártiak vagyunk, pedig ez nem volt igaz. Szóval kaptunk ilyent, hogy: „Ti csak hallgassatok, mert ti állami tanítók voltatok!” Igen, az állami iskolában rendes fizetés volt, a felekezeti iskolában csak valami állami segély, tehát anyagilag rosszabb helyzetben voltak a felekezeti iskolában tanítók. A felekezeti tanítók tartották magukat jó magyaroknak, mert a kevés fizetés ellenére is végezték az oktató és népművelő munkát.

Borosnyó dombos vidéken fekszik, síelésre alkalmas terep kínálkozott, mi ezt ki is használtuk. Sokszor délután, vagy amikor nem volt tanítás, csak kimentünk, s máris tudtunk síelni. Egyik vasárnap felmentünk a hegyoldalba, a legelésző csorda is ott járt. Én annyira elfáradtam, hogy nem tudtam magam tartani, s leültem a fenekemre. Képzeltetek, hogy mi mindenben mentem keresztül, mikor elindult velem a sí. Úgyhogy mikor leértünk, egy patakszerűségben Gyulának le kellett a nadrágomról a hogyhíjakot mosni, hogy be tudjak menni a faluba, mert hát a marhák elhullatták... Mindenben keresztülment velem a sí, de nem törtem össze magam. Jól tudtam esni. A derekammal ki tudtam magamat védeni, s ha estem is, nagyon nem ütöttem meg magam. Olyan is volt, hogy lóval húztunk magunkat, az országúton repültek a sílécek! Nagyon sokat síeltünk. Azután elmentünk messzebbre is, Katrosába, elutaztunk sokszor több időre. Aztán jött Ádám, de jó alkalmazottunk volt, rá tudtuk hagyni a gyereket is. Hát igen mozgalmas életünk volt.

Második világháború

A második világháborúban Gyula a tűzérségnél szolgált¹⁵ Mikor a románok betörték, akkor a zászlóalj pihenőben volt Gyimesben, a határ szélén. Gyula engedélyt kért gróf Kornis Károlytól, a parancsnokától, hogy a családját odavihesse. Eljött értünk, s a hétéves fiammal elvitt oda. Egy parasztházban foglalt szállást, együtt étkeztünk a tisztekkel, nagyon kellemes volt, előadások voltak, jártuk a vidéket. Szép napokat töltöttünk ott, Ádám is jól érezte magát; egyszer botrányt csinált, mert felvett valamit a földről és odavágta, és a katonák lefeküdtek gyorsan a földre, mert azt hitték, hogy felrobban.

A kellemes napok gyorsan teltek. Amikor a románokról rossz hírek érkeztek, Gyula hazavitt minket Nagyborosnyóra.

Amikor átálltak a románok az oroszok oldalára, édesapám kijött értünk Nagyborosnyóra – ők Sepsiszentgyörgyön laktak –, hogy „Nem maradhatsz itt, kislányom, egyedül” – cseléd volt velem –, „nem maradhatsz, beviszlek Sepsiszentgyörgyre. Van öt vagy tíz perced, gondold meg, nem sok csomagot hozhatsz, csak ami a legkedvesebb.” Nagyon végig kellett gondolni, hogy mit vigyünk magunkkal: hát először is jól felöltöztem, volt egy jó síruhám, s nagyon jó kis bakancsom, azt felvettem, betettem egy ünnepi kosztümöt s egy viselőruhát, egy vendégágyneműt s egy vendégabroszt, tehát két szép dolgot – nem volt nagy csomag. Arra emlékszem, hogy Ádám, a hétéves fiam felvette a futballabdáját, hogy ő azt hozza, s most is látom, ahogy édesapám odamegy, s azt mondja: „nem hozhatod, kisfiam”, s kiütötte a kezéből, s a labda elgurult a szoba sarkába – ezt most is látom itt magam előtt.

Soha annyi lekvárt, mint azon a nyáron – nyersen is elkavart dolgokat, ribizlit, málnát – nem tettem el; nem tudom, kik ették meg. Mert aztán bezártuk az ajtót. Ennyit vittem el, semmi egyebet. Úgy, ahogy volt, ott maradt a lakás. Soha nem mentünk vissza. A szalongarnitúrát valami orvos vitte el, soha nem mentünk utána, nem követeltük vissza...

¹⁵ Vass Gyula a Kézdivásárhelyi 24-es Székely Határvédelem Zászlóalj 44-es fogatolt hegyiágyús ütegénél szolgált. Hadifogságáról többoldalas visszaemlékezést írt, amit a család és a barátok számára sokszorosított.

Sepsiszentgyörgyről a román betörés előtt édesapám az egész családot ismét nagynénémekhez menekítette. Amikor a férjem megtudta, kérte, hogy látogassam meg. Ugyanis a hadosztály Gyimesből Románián és Magyarországon át akkor már a Dunántúlra ért, s ott pihent. Édesapám nem akart elengedni, hogy „Kislányom, hát ilyen világban, azt sem tudod, mi történik veled, ha elmész!” – de addig könyörögtem, hogy végül mégis elengedtek. Fogtam magam, s elmentem Ádámmal együtt. Két vagy három napig voltunk ott, és harmadnap a hadosztályt mozgósították. Nem tudott a férjem visszavinni, és kénytelen voltam velük menni. Kaptam egy külön kocsit, Kis Gábor lett a kocsisunk, egy nagyborosnyói ember. És ahova ment az üteg, a zászlóalj, mi a kocsival mentünk utánuk.

Gyulának a csicskása, Kis Gábor – aki nagyborosnyói volt, ahol mi tanítottunk – egy nagyon-nagyon rendes, nagyon ügyes, nagyon talpraesett ember volt. Amikor mentünk kifelé Ausztriába – az amerikaiak bombázták a német utánpótlást, s bombázták az élelmiszerkocsikat is –, szét volt szóródva az úttesten a sok élelem. Húsok kiló vaj ott hevert, a szalonnák, a füstölt húsok... Az élelmiszerkocsik szétbombázva, egy zsák cukor kiömölve, meg egy zsák szaharin is ott feküdt. Gábor leszállt a kocsiról, a sisakját levette, és megmerítette apró, fehér szaharinnal. Mikor hazakerültünk Szentesre, s nagy cukorhiány volt, húsvékor annak az árából vettem a sonkát; tízesével-húszasával számoltam ki a szaharint, abból pénzeztük. Gábor nemcsak szaharint vett egy sisakkal, feltett egy nagy tartályban egy húszkilós vajat is, telepakolta a kocsinkat élelemmel.

Ausztriába ment át, ment az egész hadosztály, a tüzérrészleg is, és egy napon amerikai fogságba esett az egész társaság, és velük együtt mi is. A tisztek sátrat kaptak, mi is kaptunk egyet, amerikaiak kosztoltak, és ott voltunk vagy három hétig. Jó nyugodtan voltunk, még arról is beszéltünk Gyulával, hogy át kellene menjünk Franciaországba, hagyjuk itt az egész társaságot, menjünk át Franciaországba. Nem, mégis hazamegyünk, nem hagyjuk el Magyarországot... Jól kosztoltak az amerikaiak, mégis Gábor esténként palacsintát sütött, jöttek hozzánk vendégségbe a tisztek. Azt mondták az amerikaiak, hogy nem adnak át az oroszoknak, de egy szép este nagy gyűlés volt, tárgyalás, s másnap azt mondták, hogy a hadosztály az oroszoknak adja meg magát. Áadtak, ott kellett hagyni az amerikaiakat, s indulás keletre.

Felszedelőzködtünk, szekerekre, kocsikra pakoltunk, s elindultunk visszafelé. Több család, több tisztnek a családja volt ott, menekítette a családját a hadosztályparancsnok is, a feleségét és a lányát, azoknak külön kis autója volt. Nekünk is külön kocsink volt, meneteltünk Budapest felé, kelet felé.

Megérkeztünk Zwettlibe¹⁶. Hát, ami ott volt, az elképzelhetetlen. Menekülők, evőeszközök, ágyneműk, ezüstnemű, értékes dolgok, minden; az osztrákok talicskával jöttek, s talicskázták el a dolgokat, amiket a menekülők menekülés közben elhagytak. Borzasztó, mi volt ott. Amikor megérkeztünk, az oroszok kiadták a parancsot: „A tisztek vonuljanak be, a kocsisok maradjanak a családoknál”. S akkor Gábor azt mondta: „Zászlós úr, most maga a kocsis, s én vagyok a zászlós. Isten áldja, vigye haza a családját!” S vette a hátizsákját, kezet fogott s bevonult. Hát nem nagy dolog ez? ... Ki tenné ezt meg?

Gyula átcserélte a lovakat meg a kocsit, és elindultunk Budapest felé, Magyarország felé. Két napig mentünk, este egy faluban megszálltunk, a harmadik napon azt mondták, hogy a kocsisok is vonuljanak be. Tehát két nap múlva Gyula is bevonult, és két évig volt Don Lebegyijában hadifogságban. És Gábor is körülbelül két évig.

Tehát csak két napig volt Gyula velünk. Mielőtt bevonult, két nagyon szép lovat választott ki, s azokat fogta be a kocsinkba. Mert ott voltak a lovak, kocsik, mindenki azt választotta ki, amit akart. Két napig még Gyula vitt minket, még felültettek hozzánk egy asszonyt is egy kisgyerekkel, és az előttünk lévő kocsiban ment a hadosztályparancsnok felesége és a lánya. Tőlük elvették a kis kocsit, beült egy orosz sofőr, s elvitte. Volt velük egy nagy teherautó, gyönyörű holmikkal, amiket menekítettek, beült egy orosz, s elhajtott a teherautóval. Ott maradtak azok semmi nélkül, én adtam nekik megálláskor ennivalót Budapestig, mert semmijük sem maradt, miután a kis és nagy autójukat elvitték az oroszok.

Két gyönyörű lóval elindultunk, de nagyon nehéz volt a beindulás, a besorolás, senki nem akart elsőnek indulni, sem utolsónak maradni, mert ahogy jöttek szembe az

¹⁶ Zwettl: város Alsó-Ausztriában.

orosz csapatok, nézték a lovakat, megállították a kocsit és a szép lovakat elvették, tőlünk is elvették az egyiket, egy lóval érkeztem aztán Szentesre. Miután Gyulát elvitték, én kellett hajtsam a lovakat. Előttünk valami fiatal emberek mentek, nagyobb fiúk, 18 évesek – akiket elvittek, de aztán hazaengedtek –, azoknak is adtam ennivalót. Nagyon nehéz volt hajtani, az egyik fiú odajött és segített nekem: ő hajtott aztán, én a kocsi mellett szaladtam, és egy gyalogsági ásó nyelét dugtam be a kerekek közé a serpentineken, hogy ne boruljunk fel. A gyalogsági ásó úgy elvékonyodott, úgy lehorzsolódott, hogy ketté lehetett törni, a bakancsomnak a sarka is elkopott.

Megérkeztünk valahogy Budapestre; akiket vittem, letettem, és egyedül mentem tovább. Kecskemétiig jutottam, de ott már annyira ki voltam merülve, mert ugyan egy lóval maradtam, de az egynek is enni kellett adni, hát két kezemmel szedtem, ahol fűvet láttunk, vagy legeltettem a lovat... szóval nagyon nehéz volt. Kecskemétiig lejutottam, és már nem bírtam tovább menni, és Kecskeméten egy családhoz bekéredzkedtem, és ott két napig feküdtem.

Ádám olyan 6-7 éves volt, nagyon szépen, minden cirkusz nélkül csinálta végig a dolgokat. Kecskeméten megpihentem, és akinél megszálltam, az az ember vitt el Szentesre. A nagybátyám nem engedte, hogy a kocsi és a ló ott maradjon, mert azt mondta, semmi iratom nincs róla – az a kecskeméti ember vitte el, az kapta meg. De akkor már a nagynénéméknél voltam, biztonságban.

Amikor Gyulának be kellett vonulnia az oroszokhoz, búcsúzáskor azt mondta: „Menjenek Szentesre, és ott várjanak meg, amíg magukért jövök.” Amikor két év múlva megérkezett, Szentesen az állomástól jövet az iskola előtt valaki megállította: „Nem Vass Ádámkának az édesapja?” Mondta: „De igen.” „Akkor ne tessék tovább menni, mert itt laknak az emeleten.” És feljött, és ott összeháldtunk.

Gyula a fogságban

Gyula Don Lebegyinben volt fogságban, egy bányában dolgozott, nagyon nehéz munkát kellett végeznie. Egyszer aztán a rettenetes nehéz kalapácsot a földhöz vágva azt mondta magában: ha itt kell dolgozzam, nem bírom ki. És ezért

elhatározta, hogy úgy tesz, mint a fogolytáborban mellettük élő németek, akik – míg a magyarok kétségbe esve búslakodtak – vidáman éltek, mert kultúrcsoportot alakítottak, színházat csináltak, műsorokat adtak, énekeltek. S akkor a férjem elhatározta, hogy ő is szervez egy kultúrcsoportot.

És egy alkalommal, a reggeli létszámszámláláskor elmondta a többieknek, hogy a németek milyen előadásokat tartanak, még az orosz tisztek is elmennek a németek előadásaira, és jóban vannak az orosz tisztek a németekkel, és a magyarok is búslakodás helyett inkább csináljanak valamit. Megkérdezte, kik tudnak énekelni, van-e színész a foglyok között. Azt mondta, hogy „A színészek, vagy akik a színház körül dolgoztak, lépjenek ki!” Hát a Nemzeti Színháznak a függönyhúzógaatója is ott volt, és az kívülről tudta a Toldit meg sok egyebet. Úgyhogy Gyula lediktáltatta vele Az ember tragédiáját meg más szövegeket, és megszervezte, nagyon ügyesen, hogy remek előadásokat tartottak, az orosz tisztek is mindig elmentek az előadásra. Azokat, akik bekerültek a kultúrcsoportba, nem vitték le a bányába, hanem próbálhattak.

Mikor két év után a betegeket hazaszállították, Gyula is odaállt, hogy ő se érzi jól magát. S azt mondja az orosz tiszt: „Hó, direktor, magát nem engedjük, mert mi lesz a színházzal?” S akkor azt mondta, hogy „Én tanár vagyok, nem vagyok se színész, se színi direktor, nagyon szeretnék hazamenni.” S aztán azt kérdezték, van-e gyerek. Van – mondta. Végül az ő nevét is hozzáírták a haza induló csoporthoz – így jött haza.

Amikor megérkezett a fogságból Sepsiszentgyörgyre, először édesapám lakására ment, mert az volt közelebb az állomáshoz. Édesapám otthon volt, megebédeltette, utána indult a szüleihez. Piaci nap volt, s az emberek meglátták, köréje gyűltek, kérdezték, hogy „evvel és evvel találkozott-e?”, „az én fiammal nem találkozott?”, tárgyaltak vele. És egyszer csak a férjem kinéz a tömegből, mert meglátta jönni édesanyját, aki meghallotta, hogy hazaérkezett a fia. Gyula azt mondja: „Jaj, emberek, bocsásson meg, jön az édesanyám!”, s akkor szétnyílt a tömeg, és engedték, hogy összeölelkezzenek.

A férjem írt egy emlékezést a Székely Határvadász Zászlóalj harcairól és a hadifogságról, arról hogy a két évet hogy csinálták végig Oroszországban, Don Lebegyinben. A Honvédelmi Minisztériumban semmit sem tudtak a zászlóalj dolgairól, és egy gyönyörű köszönőlevelet írtak, hogy ezt az anyagot rendelkezésükre bocsátottam.

Szentes – Tevel – Szekszárd – Budapest

Szentesre érkezésem után állást kaptam a szentesi általános iskolában. Jó egy év elteltével kaptam egy levelet Földi Istvántól, aki megtudta, hogy én Szentesen vagyok. Földi István, aki annak idején Domokos Pál Péterrel járta a falvakat, és pezsdtítették a kulturális életet Kézdivásárhely körzetében, ez a Földi István kijött¹⁷, mert ő aztán igazán nem mehetett vissza a románokhoz a sok magyarkodása miatt, nem mert visszamenni Kézdivásárhelyre. Akkor Domokos Pál Péterék rábeszélést, hogy vállalja el a teveli székely kollégium igazgatását.

Tevelen és környékén telepítették le ugyanis a bukovinai székelyeket, akik Mária Terézia korában telepedtek Erdélyből át Bukovinába, mert nem akarták teljesíteni a katonai kötelezettséget, mert nekik joguk volt, hogy csak otthon harcoljanak, és ne lehessen őket külföldre vinni harcolni. És Mária Terézia ezért Madéfalva megtámadására adott parancsot, ez volt a mádéfalvi veszedelem.¹⁸

¹⁷ Értsd: Erdélyből kijött, s Magyarországra költözött.

¹⁸ A mádéfalvi vérengzés vagy mádéfalvi veszedelem a székelyek egy csoportja ellen elkövetett tömeggyilkosság volt 1764-ben, Mária Terézia uralkodása alatt. A bécsi udvar 1763-ban Erdélyben három székely és két román határezredet kívánt felállítani, a székelyek azonban meg akarták őrizni évszázados katonáskodási kiváltságait, és ellenálltak a székely ezredek erőszakos felállításának. Báró Siskovics József altábornagy parancsot adott Madéfalva megtámadására, ahol a székelyek vezetői találkoztak. Az 1764. január 7-én indított támadásban mintegy 400 embert (köztük gyermekeket és asszonyokat) mészároltak le. A mészárlás és az erőszakos katonasorozás következtében kezdődött meg a székelyek kivándorlása Moldvába, ahol elrejtőzve megélhetést találtak a már évszázadok óta ott élő csángók falvaiban.

1774-ben Bukovina (a mai Románia Szucsáva megye területén) a török fennhatóság alól osztrák kézbe került. Hadik András gróf közbenjárására megkegyelmezték a székelyeknek, és behívták őket az újonnan megszervezett, elnéptelenedett tartományba, ahol 1786-ig megalapították falvaikat: Istensegíts, Fogadjisten, Hadikfalva, Józseffalva, Andrásfalva.

A bukovinai székelyeket a magyar kormány 1941-ben a Vajdaságba telepítette, Szabadka, Újvidék és Topolya környékére, az 1920 után betelepített, és Bácska visszafoglalása után elmenekült dobrovóljácok (szerb telepesek) helyére. 1944 őszén Bácskába érkeztek Tito partizánjai, mögöttük a korábban elmenekült szerbek. A bukovinai székelyeknek megint menekülniük kellett, a háborús telet a Dunántúlon vészték át. Innen 1945-ben 13 000 bukovinai székelyt Tolna és Baranya megyében helyeztek el, a kitelepített sváb családok házaiba és birtokaiba.

A Bukovinába áttelepedett székelyeket 1945-ben elhozták ide Tolna megyébe, vagyis még korábban délre, a Szerbiától visszakerült területekre, aztán a háború végén onnan menekültek Tolna megyébe, amikor kitelepítették a németeket, azoknak a helyére hozták őket vagy 30 községbe.¹⁹ A kormány intézkedett, hogy Tevelen létesítsenek nekik iskolát, hiszen ezt a népcsoportot be kellett illeszteni.

Tehát Földi átköltözött Magyarországra, és Domokos Pál Péter javaslatára és kérésére Tevelen, a Tolna megyébe telepített székelység központjában, Földi vezetésével létrehozták a Kőrösi Csoma Sándor Székely Tanintézetet.²⁰ Földi Istvánnak kellett a tantestületet megszervezni. S ő tudta, hogy én Szentesen vagyok. Ők Domokos Pál Péterrel együtt ismerték a mi munkásságunkat, amikor járták a háromszéki falvakat. Édesapámékkal is jó viszonyban voltak; ha jöttek, hát édesapámékhoz mentek rögtön, ott rakták le a holmijukat, ott intézkedtek, édesanyám rohant a cseléddel a konyhába...

S most Szentesre jött egy levél, hogy „Kedves Viola, Tevelen vagyok, Tolna megyében. A Tolna megyébe telepített bukovinai székelyek számára megszerveztük a Kőrösi Csoma Sándor Székely Tanintézetet, egy fiúkollégiumot és egy lánykollégiumot. A lánykollégium vezetésére, ismerve eddigi munkásságát, magát hívjuk át. Kérjük válaszát.”²¹ S erre fel megérkezik Gyula: „Megyünk haza.” Persze hogy megyünk haza. „Megvan az állásom Sepsiszentgyörgyön, magának is biztosítják az állást. Megyünk haza, csomagoljon.” Mondom: „Igen, csomagolok.

¹⁹ 1945-1946 között Tolna megyében 28 településre összesen 2605, Baranya megyében 7 településre összesen 716, Bács-Kiskun megyében 3 településre összesen 490 Bukovinából áttelepített és 1944 őszén Bácskából elmenekült családot telepítettek le. A betelepítés mértéke Tevelen volt a legnagyobb; itt 276 családot költöztettek be a kitelepített sváb lakosság házaiba. Tevel 2500 fős lakosságának a második világháború előtt 95%-a vallotta magát németnek (1941-es népszámlálási adat), 1947-re azonban a falu lakóinak kb. 70% székely, kb. 20%-a németajkú, kb. 10%-a pedig Felvidékről kitelepített magyar volt.

²⁰ A teveli Kőrösi Csoma Sándor Székely Tanintézetet Földi István alapította a Bonyhád környékére telepített bukovinai székelyek számára 1946-ban. Az intézmény – amely a vallás és közoktatási miniszter 1946. július 13-án kelt 78.512/1946. sz. rendelete alapján létesült – 1947-ben már ötven helybeli és mintegy kétszáz környékbeli gyermeknek nyújtott oktatást és internátusi elhelyezést. Az általános iskolával szervesen együttműködő diákotthon öt, magánlakásokból átalakított épületben kapott helyet. Az iskolának külön gazdasága volt, összesen 36 hold földbirtokkal és állatállománnyal. 1949-ben a Székely Tanintézetet a közoktatási kormányzat mint „nacionalista szellemiséget sugárzó” intézményt feloszlatta.

²¹ A levelet emlékezetből idézte Viola néni.

Nézd meg közben, itt van Földinek a levele, meghívtak Tolna megyébe, hogy Tevelen legyenek a leánykollégiumnak a vezetője”. „Kik vannak ott?” „Hát Dancs Pali, meg akiket össze tudott szedni, erdélyi kollégák.” Azt mondja: „Dancs Pali is ott van, Földi is? Jó, csak csomagoljon, én átszaladok s megnézem őket, megmondom, hogy hazajöttem.” Mert katonapajtasok meg nem tudom, mik voltak ezek mind. Hát átmegy.

Nagy örömmel fogadják s mondják neki, hogy „Ide figyelj, gyertek hozzánk, ne menjetek haza, ott van, aki csinálja, de ide kell ember, aki itt tud dolgozni!” „De mi megyünk haza, megyek a feleségemmel.” Mondták: „Ide figyeljete, csak segítsetek beindítani! Aztán ha beindítottuk, akkor két év múlva vagy három év múlva hazamentek. Értsétek meg, hogy most ez a hivatásotok. Egy elhanyagolt, szerencsétlen népréteg, ezt kell felemelni, most itt van feladatotok. Könyörgünk, maradjatok. Csak egy évre, két évre, csak amíg beindítjuk.” Nagyon fontos volt az igazgatónak, hogy megfelelő embereket szedjen össze, akik helyt tudnak állni.

Jön haza Gyula: „Édesanya, ez a helyzet, muszáj ezeket kisegíteni.” „De hát – mondom – neked ott megvan az állásod...” „Táviratot küldök haza Sepsiszentgyörgyre.”

Így kerültünk Tevelre. Teveli és Tevel környéki székely családokból kerültek ide a gyerekek, akiknek a családjai Bukovinából jöttek, de előtte Szerbiában is voltak. Itt aztán valahogy megnyugodtak. Szép házakat kaptak, el voltak rendezve, és azt mondták nekik, ez most már végleges. Hát örültek, hogy van a fejük fölött fedél, voltak, akik megbecsülték, voltak, akik nem törődtek, tönkretették. Ezzel kapcsolatosan is valósággal népművelés folyt: jártuk a családokat, mondtuk, hogy vigyázzanak a házakra. Nagyon jó emberanyag volt, jó képességűek, eszesek voltak a gyerekek. És nagyon-nagyon hűségesek a tanítványaink, a mai napig is.

Államilag fizettek minket, rendes állami tanítók voltunk. A Kőrösi Csoma Sándor Székely Tanintézetet általános iskolásoknak szervezték, általános iskolai tanítók voltak, két nagynéném is odakerült. De nem vették át ide az intézetbe például a régi német igazgatót, tehát bizonyos ellenszenvvel is fogadtak bennünket, amiért itt egy székely-magyar tanintézet alakult. Volt egy kis ellenségeskedés, hogy betolakodtunk

oda. A falusiak már nem a németek voltak, mert azokat kitelepítették. A faluban lenézték ezeket a bukovinai székelyeket. Hát a legalapvetőbb dolgokat kellett a gyerekeknek megtanítani. A szakácsnők között voltak svábok, nagyon rendesek voltak. De a falusi iskolának az igazgatója ellenségeskedett...Hát... jelentgettek. Nem emlékszem, hogy volt, úgy el voltunk mi foglalva, annyira erőteljesen dolgoztunk.

A svábok, az nem akármilyen társaság volt, műveltek voltak – mint Erdélyben a szászok.

A tanítványaink közül sokan voltak túlkorosok, 16-17 évesek, már majdnem felnőttek, előtte sokáig nem jártak iskolába, hiszen olyan körülmények között éltek, a telepítések, vándorlások következtében. Nagyon erőteljesen kellett velük foglalkozni, és meg is követelte az igazgató, hogy ne csak az oktatással törődjünk, hanem a neveléssel is.

A nyolcadik osztálynak Gyula lett az osztályfőnöke. Franciát, éneket tanított, én magyart és történelmet. De széleskörű volt a gyerekekkel való foglalkozás, hiszen azt is meg kellett tanítani, hogyan kell köszönni, enni... Gyula jó zenész volt, hegedűt is tanított, volt zenekar, volt zongoratanár, kaptunk a minisztériumtól zongorát, gyönyörű kórussal szerepeltünk, nagyon jó hangúak voltak a gyerekek, nagyon tehetségesek, és valósággal szívták magukba a tudást.

A fiúkollégium, azt hiszem, valami csűrben volt, a lányokollégium egy sváb házban. Három szoba: két hálószoba a kislányok részére, és egy szoba nekem. Oda berendeztek ágyakat, mindenki hozott szalmazsákot, szalmával meg kellett tölteni, ágyneműt mindenki maga hozott. Lavórban volt a mosdás, volt kút az udvaron, és abból húzták a vizet. Reggelizni, vacsorázni le kellett menni egy másik épületbe, ahol a konyha volt, s ahol a két német szakácsnő főzött – nagyon szépen dolgoztak –, ott megterítették a nagy szobában, ami ebédlőnek volt kinevezve.

Nagyon szép munka volt, csodálatos munka. Reggeltől estig az iskolában voltunk, és vacsora után sem mentünk rögtön haza, hanem népi játékokat tanítottunk, meg versenyre készültünk, tánccal, balladákkal meg különféle műsorokkal. Szóval, jó híre

volt az iskolának. Kodály is eljött meghallgatni Gyulának az énekkarát. Ez a nyers hanganyag! Csodálatos, mit tudott produkálni. Én meg táncokat tanítottam, Szekszárdon minden versenyt megnyertünk ezekkel az érdekes alakokkal, akik mind túlkorosok voltak már. Gyulát imádták, lehetett velük dolgozni, és gyönyörű hangjuk volt, gyönyörű hangjuk. Nagyon szép műsorokat csináltunk...

Nagyon sok tanulónk értelmiségi pályára ment. Gyulának az osztályából mindenki értelmiségi lett, és Tolna megyében telepedtek le, ott dolgoztak. Akik Tevelen végeztek, sok év múlva rendeztek egy találkozót, és nagy szeretettel meghívtak minket is, és a volt tanítványaink beszámoltak arról, hogy ki mit végzett: innen Bonyhádra és Szekszárdra mentek középiskolába, s tovább egyetemre. S akkor sorban elmondták, mi volt az egyetem elvégzése után: „S akkor felmentem Vass tanár úrhoz, és segített az elhelyezkedésnél.” Mikor már a tizenegyedik vagy nem tudom, hányadik mondta, hogy „felmentem Vass tanár úrhoz, elrendezett, elhelyezett, elrendezte a sorsomat” – akkor már mindenki nevetett.

Mondom, rengeteget dolgoztunk. Akkor Ádám kisgyerek volt, s elfoglaltságunk miatt keveset tudtunk vele foglalkozni. Van abból az időből egy nagyon aranyos levele – nem voltam otthon és akkor írt egy levelet –, hogy „Nagyon hiányzol, Édesanyám, s a kis nyuszik megnőttek” – ilyeneket írt. Mi annyira el voltunk foglalva - lehet, hogy ezért később nem is akart Tevelről hallani.

Tevelen minden odatelepedett kapott egy házat, az állatorvos is, Emma néni, Kató néni is, és mi is kaptunk egy házat, amit a nevünkre írtak. És amilyen hülyék voltunk: jóformán meg se néztük, mert mi el voltunk foglalva a tanítással, nem érdekelt. Megtaláltam most az iratot, ami arról szólt – mikor felhelyezték Gyulát Pestre, és nekem is fel kellett jönni –, hogy kértem a teveli háznak a visszavételét. Volt ott egy állatorvos Kolozsvárról. A felesége, tanítónő, gyönyörű szép nő volt, „Júlia szép leánynak” hívtuk, ők is kaptak egy házat. Ők abba beköltöztek, s amikor Kistarcsára költöztek, a házat eladták s Kistarcsán vettek egy palotát. A mai napig is a gyerekeiké az a ház. Mi meg visszaajánlottuk az államnak. Akkor mi nem gondolkoztunk, mi csak a munkán törtük a fejünket, csak annak örültünk, hogy jaj, a tanítványaink milyen jól megtanultak már rendesen enni, késsel és villával és kanállal. Mi ott laktunk a kollégiumban, abban a kis szobában. Mentünk le reggelizni,

mentünk le ebédelni a közös ebédlőbe. Nem főztünk, nem csináltunk semmi mást, csak tanítottunk és a gyerekekkel foglalkoztunk.

Két-három év után kiemelték mind a kettőnköt Tevelről, mert már túlságosan nagy híre volt az iskolának, híre ment, hogy balladákat meg más magyaros dolgokat tanítunk – a Rákosi korszakban –, s az intézményt megszüntették. Akkor, mikor a Vass házaspárt kiemelték, az igazgató és a kollégák még maradtak egy darabig. A Székely Tanintézet még vagy három-négy évig működött, de aztán megszüntették, a tanárokat elhelyezték, az igazgatót, Földit behelyezték Dombóvárra, a középiskolának lett az igazgatója. Gyulát még előbb Szekszárdra helyezték, a gimnázium igazgatója volt karácsonyig, engem pedig kineveztek a szekszárdi polgári lányközépiskolába igazgatónak. Ott kaptunk egy nagyon szép lakást, ott született Gyula fiam.

Borzasztó állapotok voltak a szekszárdi iskolában. Úgy fogadtak, mint a messiást, mert a megelőző igazgatónő valami megveszekedett alak lehetett, futkosott a folyosón, és azt ordította, hogy nincs Isten, Isten meghalt, meg hasonlókat; azt hitte, akkor jó kommunista, ha szidja a vallást. Úgyhogy az egész testület kivolt teljes mértékben, aztán mikor odakerültem, hát nagyon örültek, hogy valami jámborabb embert kaptak. És nagyon szépen beindítottuk az évet, minden jó volt, szép kert volt, szép lakás volt, minden rendben volt, és akkor Gyulát – szeptemberben került a gimnáziumba – decemberben felhozták az Oktatási Minisztériumba, ő lett valami kulturális részlegnek a vezetője. Ott volt aztán tizenkét évig, csak amikor már nagyon megunta, és már nem bírta a sok protekció-kérőt, akkor kérésére kiengedték, és elment a Pető Intézetbe, és a gyerekekkel foglalkozó konduktoroknak a munkarendjét ő állította össze.²² Pető professzor nagy tisztelője volt Gyulának, karácsonyra meg húsvétra írt lapjait épp a múltkor találtam meg: szeretettel üdvözli és boldog ünnepeket kíván az egész családnak. S a köszönő levelei arról

²² Mozgássérültek Pető András Nevelőképző és Nevelőintézete. Dr. Pető András az 1940-es években hozta létre a központi idegrendszeri károsodás következtében mozgássérült gyermekek rehabilitációját célzó konduktív pedagógiai rendszert, amelyet az általa vezetett intézet alkalmazott először. A konduktív nevelés lehetőséget ad a személyiség sokoldalú kibontakoztatására, a valódi integrációra. Alapgondolata, hogy a központi idegrendszer a károsodások ellenére is rendelkezik tartalékokkal, új kapcsolatok kiépítésének lehetőségével, amelyek a tanulási-tanítási folyamat megfelelő vezérlésével mozgósíthatók.

tanúskodnak, hogy a férjem nagyon szépen dolgozott. Több kitüntetést kapott. Onnan ment aztán nyugdíjba, és a nyugdíja valamivel több lett, mintha a minisztériumban maradt volna.

Szekszárdon az egész testület annyira mellettem állt, hogy amikor eljöttem, még egy évig nem töltötték be az állásomat, azt remélték, hogy visszamegyünk. Én szerettem volna visszamenni, de Gyulát nem engedték el a minisztériumból. Egy darabig úgy éltünk – talán másfél-két évig –, hogy hetenként vagy kéthetenként járt haza. Amikor már ezt nagyon meguntam, akkor elintézte, hogy felhelyezzenek Pestre. Bár én azt szerettem volna, ha visszakéri magát Szekszárdra. Mert nagyon jó volt ott a lakásom, kényelmes volt a beosztásom, nagyon jó igazgatóhelyettesem volt, kiváló testület, s nagyon jól éreztem magam. S a kollégák is, legalábbis úgy éreztem, ragaszkodtak hozzám.

De aztán Gyulát sehogy se engedték, és a minisztériumtól engedélyt kapott, hogy keressen lakást. Valami harminc lakást megnézett itt Pesten egy motorbiciklivel, végül a Rózsa Ferenc utcába költöztünk be. Egy keskeny utcában, első emeleten, kétszobás, szép, tökéletes, rendes lakás. De alatta egy autógarázs, valami javítóhely. Feljöttünk a lánnyal²³, mindent kitakarítottunk, felsúroltunk, tisztaságot csináltunk, de nekem két nap múlva a fehér hálóingem szürke volt. Mert éjszaka kinyitottuk az ablakot, onnan jött fel az az áldatlan szörnyű levegő, úgyhogy azt mondtam: nahát, inkább elválok, de a két gyereket nem nevelem ebben a koromban. S akkor Gyula bement s nagyon komolyan kérte a felmentését a minisztériumban. „Mi a baj?” „Feleségem haza akar menni mindenképpen.” „Nem mentek haza, menjetek el a Szabó József utcába, ott van a minisztériumnak egy épülete. Oda elmész és annyi szobát választasz ki ott magadnak, amennyi kell.”

Először a Dózsa György úti Általános Fiúiskolában dolgoztam két évig. Nagyon jól tudtam a fiúkkal bánni, és nagyon-nagyon szerettek, mindent megcsináltak, amit kértem. Szenzációs volt a fiúkkal. 5-6-7. osztályt tanítottam.

²³ A cselédlányról van szó, aki Tevel óta a családdal volt.

Tanítványom volt a humoralista Sándor György. Sándor Gyuri nagyon eszes gyerek volt, de nem tanult. Odahívtam s mondtam neki: „Gyuri, miért nem tanulsz, mikor olyan eszed van?” Azt mondta: „Ne tessék haragudni, nem tudok a napköziben tanulni.” Akkor azt mondtam neki: „Gyere át hozzám – közel laktunk az iskolához –, a gyerekszobában elférsz Ádám és Gyuszika mellett.” Hát jött a gyerek két hónapig, aztán elmaradt. Kihívom megint: „Gyuri, miért nem jössz?” Azt mondja: „Nem tudom nézni, hogy Mária néni mit csinál Gyuszikával.” „Hát mit csinál Gyuszikával?” „Ráver a keze, nem adja oda az ennivalóját, sír a gyerek”. Úgyhogy akkor elővettük a nevelőnőt – egy osztrák nő volt, aki mindig csak ezüsttel terített magának a közös ebédnél –, az nagyon mentegette magát s azt mondta, hogy ő az összes német arisztokratákat végigszolgált, az ő gyerekeiket nevelte Bécsben, s azok megkövetelték, hogy szigorúan bánjon a gyerekekkel. Mi azt feleltük, hogy mi nem vagyunk arisztokraták, s ezért csak szeretetet követelünk. Majdnem másfél évig volt nálunk, de ezek után elküldtük.

A Dózsa György úton András Tivadar volt az igazgató, nagyon művelt, értelmes ember. Magyarosította a nevét, eredetileg Ábrahám Tivadarnak hívták, nagyon szerettem, és szívesen dolgoztam vele. Közben esti főiskolára jártam magyartörténelem szakra, meg testnevelési főiskolára is. Aztán végeztem az oktatókádereképző tanfolyamot. (Nagyon sok továbbképzésre jártam életemben. Még egészségügyi tanfolyamra is elküldtek annak idején – nagyon ügyesen – a románok, mert a faluban nem volt orvos, és legalább a tanítónak legyen egészségügyi képzettsége.)

Egy évre rá áthelyeztek a lányiskolába, a Május 1. útra, Radák Évához, aki nagyon jó igazgató volt. A kollégák egy kicsit idegenkedve fogadtak: erdélyi voltam, más stílusú. Nagyon jó volt, mert lányosztályokkal mégis könnyebb volt. 5., 6., 7.-et vittem. s akkor kineveztek igazgatónak, nem tudom, miért, egy új iskolához. Bőgött az egész osztályom, hogy nem mentem vissza. Addig sírtak, amíg a szülők bementek, s az egész osztályt áthelyezték hozzám. Aranyosak voltak. Egyesekkel még most is tartom a kapcsolatot.

Igazgatóként

Amikor kineveztek az új iskola, a Vámos Ilona Általános Iskola igazgatójának – jelenleg Jókai Mór Általános Iskola –, még nem volt kész az új épület az Erzsébet királyné úton, és a Mexikói útra kellett mennünk, a Nyomorék Gyerekek Intézetének épületébe, ideiglenesen.²⁴ Kellemetlen volt, mert ott látták az én gyerekeim azokat a nyomorék gyerekeket, tehát nagyon rosszul éreztük magunkat. Rengeteg volt a munka, Gyula „el akart válni”, mert olykor éjszaka is felköltöttem, hogy „Lennél szíves elkísérni az iskolába?” Este vacsorát adtam, elmosogattam, és amikor már mindenki lefeküdt, akkor ültem le készülni a másnapi előadásomra. Akkor ittam kávé, soha máskor, mikor mentem a félévi értekezletet megtartani.

Következő év januárban adták át a modern, Ybl-díjas új épületet, és rögtön át is költöztünk oda. Nagy ünnepséget rendeztünk: volt szavalókórus, balladák, magyar táncok meg mindenféle szép műsorszám. A központból, a fővárostól kiküldött ember a végén azt mondta: „Hát jó, jó elvtársnő, szép volt a műsor, de... ilyen magyaros... Azért lehetett volna más is a műsorban!”

Hogy nem volt-e probléma, hogy nem voltam párttag? De igen, probléma volt, mert úgy nevezték ki igazgatónak, hogy pártonkívüli voltam. 19 igazgató volt a kerületben, de ketten vagy hárman nem voltunk párttagok. És az igazgatóhelyettesem is – nagyon aranyos, kedves ember –, az is pártonkívüli volt. És rájöttek, hogy hopp-hopp, hát a vezetésben nincs párttag! – és akkor elhelyezték az igazgatóhelyetteset. Engem felszólítottak, hogy legyek párttag, hát – mondom - én soha életemben se ilyen, se olyan pártnak nem voltam a tagja, most már vénségemre nem akarok semmilyen párttag lenni, és akkor tettek oda helyettesnek egy párttagot. Csak az volt a baj, hogy rendszerint olyan került oda, aki nagyobb funkcióban volt és ott nem felelt meg, vagy nem tudom... kellett másnak a hely, és akkor ezt odatették hozzám. Na most, a szerencsétlen ember odajött egy magasabb funkcióból, ráadásul női igazgató mellé, aki párton kívüli... Úgyhogy másfél-két év múlva már egy jobb helyet kapott, s hozzám megint új igazgatóhelyettes került. „Vass Gyulánénál új igazgatóhelyettes van megint, hát mit csinál az a Vass Gyuláné? Megeszi a helyetteseket?”

²⁴ Az 1903-ban alapított Nyomorék Gyerekek Országos Otthona, mai nevén Mozgásjavító Általános Iskola, Módszertani Intézmény és Diákotthon. Budapest, Mexikói út 60.

Egy kicsit nehezményezte a testület, hogy én nem a diplomájuk szerint ítélem meg az embereket, hanem a szerint, hogy ahova a sors állította – legyen az takarítónő vagy tanár –, milyen munkát végez azon a területen az illető. A hivatalsegédek²⁵ kitűnően végezték a munkájukat, s persze hogy ők is részesültek jutalomban, dicséretben. Én év végén összehívtam a takarítószemélyzetet – úgy tizen lehettek –, és azt mondtam, hogy ide hallgassanak: engem nem érdekel, hogy éjszaka vagy nappal vagy reggel takarítanak, az se érdekel, ha az egész család jön és segít takarítani, csak mikor én augusztus 15-én vagy 18-án bejövök, itt minden ragyogjon. Így tehát nem az égető melegben végezték a munkát, hanem akkor, amikor a legalkalmasabb volt. Nem voltak időhöz kötve, tudták, hogy melyik az ő traktusuk, kihez melyik rész tartozik, és azt akkor tette rendbe, amikor jólesett. Hát amikor kitakarították nyáron az iskolát, addig a takarítónők nem engedtek be senkit, amíg meg nem néztem, nehogy egy lányom is ott legyen.

Na, aztán tizenöt év után engem szépen nyugdíjba küldtek, de hát nagyobb baj nem történt.

Ja, igen, még az volt a hírem, hogy „Erdély-sírató nagyasszony”. Lehet, hogy Vili bácsi terjesztette, az immár negyedik igazgatóhelyettes – aki tényleg nagyon meg volt sértve, hogy valami magas funkcióból hozzám helyezték –, vagy talán Cs.Á.-nak az édesanyja. A nyakamra hoztak az utolsó évemben egy nagy vizsgálatot. A szakfelügyelő, Lenke majdnem három hónapig tartó vizsgálatot végzett, minden órán részt vett, minden nevelőt kikérdeztek. A végén nagyon jó jelentést írt az iskolában tapasztaltakról. Pedig nekem nagyon nehéz helyzetem volt, mert Mezeinek, az Oktatási Osztály vezetőjének a felesége is nálam dolgozott.

Miután az iskolát átadták, az első március 15-én a szavalókórus elmondta a Szózatot, meg az egész műsor nemzeti jellegű volt, balladák, táncok... A fővárosi központtól is kint voltak, és mondták, hogy nagyon jó volt, de ... és akkor lett a nevem, hogy „Erdély-sírató nagyasszony”. Az ilyen konfliktusok azért megviseltek. Kaptam figyelmeztetést az Oktatási Osztályról. A szakszervezeti titkár egy nagyon

²⁵ A takarítónők

aranyos, tisztességes ember volt, azt mondta: „Nahát , Viola, ez övön aluli támadás.” „Miért – mondom –, ez nagyon jó, nagyon jól mondják. Az vagyok, s az is maradok. Siratom Erdélyt.”

15 évig voltam ott igazgató. Nehéz volt, mert én minden vonatkozásban nagyon igényes vagyok. Egyszer összeveszett a Május 1. úti iskola igazgatója a hivatalsegédrel, mert elégedetlen volt vele. S azt mondta nagy mérgesen a hivatalsegéd: „Igazgató úr, akkor én átmegyek Vass Gyulánéhoz az Erzsébet királyné úti iskolába, és megmutatom, hogy még ott is megállom a helyem!” Ilyen hírem volt. Reggelente Iső voltam az iskolában, és utolsónak mentem el.

'56-ban, október huszonharmadika délutánján öt órakor jön a takarítónő: „Igazgatónő, mit csinál itt, nem tudja, mi van?” Kérdelem: mi van? Azt mondja: „Nagy cirkusz van, tessék gyorsan hazamenni!” „Jézusnak szent lelke, hol vannak a fiaim?” Rohanok haza; lakott a közelben egy orvos-család, oda szokott Ádám menni, rohanok hozzájuk – nincs ott, rohanok a Ligetbe a Sztalin szoborhoz, akkor húzták le éppen. Aztán megtaláltam a fiamat valahol a tömegben, és hazahoztam. Ádám akkor még gimnazista volt.

Másnap egész nap főznöm kellett, mert Gyula akkor a minisztériumban dolgozott, és valami értekezletre hívott össze vidéki pedagógusokat, s mivel nem volt étkezésük az események miatt, hazatelefonált, hogy „Szépen kérem” – magázva, mert mindig magázott –, „kellemetlen helyzetben vagyok, mert ennyien meg ennyien jöttek az értekezletre, nincs vendéglő nyitva, nagyon szépen kérem, főzzön valami ebédet a társaságnak!”

Én úgy csináltam végig ezeket a napokat, hogy sem én, sem a testületben senki politikai dologban nem vett részt. Nem. Pár hónapig nem volt tanítás, de aztán tanítottunk rendszeren, semmi vizsgálat nem volt utána, nem volt semmi. Másoknak később annyi kellemetlensége volt, sok iskola igazgatóját le is váltották. Azóta is gondolkoztam, hogy hogy tudtam én azt olyan símán megúszni. Nem tudom, már nem emlékszem, de azt tudom, hogy semmit nem politizáltunk, mert tanítottunk. Tudom, hogy egyes osztályokban annak idején volt egy kis forrongás, de szépen lecsillapítottam: „Valaki így gondolja, semmi közöd hozzá, alászolgája, csináljuk a

leckét!” Sokat játszottunk. Egyszer lepődtem meg, amikor valami asszonyok vonultak fel. Nem nagyon tudok visszaemlékezni ezekre az időkre. Érdekes, a gyermekkoromra jobban emlékszem. Valahogy nagyon-nagyon elfoglaltam magam, és minden a napi munkával volt kapcsolatos, és nem ilyen szélsőségekkel. Nem voltam, egyáltalán nem is gondoltam arra, hogy párttag legyek. Soha nem akartam lekötelezni magam, hogy tehessem a dolgomat úgy, ahogyan jónak látom. Mi a férjemmel együtt egész életemben mérhetetlen sokat dolgoztunk, falun is mennyit törődtünk az emberekkel, mennyit törődtünk az ifjúsággal!...

Várhidi Gyuláné, a kerületben az egyik magyar szakos kolléganő '56-ban valamit mondott, valami jót a forradalomról, hogy „milyen jó, végre valamit mozdul a világ”. '56 után kitette az igazgatója, és nem vették fel egy iskolába se, ott volt állás nélkül. És akkor valahol az utcán, vagy talán a Horváth Mihály téren találkoztunk – szakmai továbbképzésről ismertük egymást, én a kerületben lettem a magyar-történelem szakos továbbképzésnek a vezetője –, és elpanaszolta, hogy nem kap sehol állást. Hát mondom: gyere el, én felveszlek. Felvettem, elemiben, alsó tagozaton tanított, nem volt hely máshol, aztán úgy került később felsőbe. Azután a férjét külföldre helyezték, Kuwaitba vagy hova mentek; az alatt az idő alatt, míg kint voltak a férjével, francia nyelvből doktorátust szerzett. Hogy hogy' mertem felvenni, amikor mások nem? Hát nem volt arról papír, hogy Várhidi Gyulánét nem szabad felvenni, csak elterjedt az igazgatók között. Mindegyik úgy gondolta: „Minek blamálgam, miért jegyeztessem meg magam?” Ők nem ismerték Várhidiné, nem volt közük hozzá. De én hallottam őt beszélni sokszor a továbbképzésen, láttam, hogy micsoda nagy tudású valaki, felkészült, nagyszerű ember... Nemrég találkoztunk, és elmondta, hogy akkor nem vették fel sehova, csak én. Ezt nem tudja soha elfelejteni.

1954-től 1958-ig kerületi tanácsstag voltam, azután 1967-ig fővárosi tanácsstag, és hát nagyon komolyan csináltam a dolgokat. Volt egy nagy jelenetem 1968-ban. A drága bátyám, az orvos bátyám írt egy levelet. „Drága húgocskám, ha te olyan nagy potentát vagy, intézd el, hogy Magyarországról ne küldjenek ide olyan szövegű filmeket, amelyek miatt itt a magyaroknak a románok előtt szégyenkezniük kell. Mert itt van például ez a *Szevasz, Vera* című film is: tele van trágár szavakkal. Hála a román fordításnak, bizonyos, nyomdafestéket nem tűrő szavakat nem fordítottak le...” Megkapom ezt a levelet, és jött a tanácsülés, aminek a témája a film, a színház,

a kultúra volt. Na, mondom, most épp alkalom adódik, hogy szóljak. Egyébként más témákban is már sokszor hozzászóltam.

A városháza nagytermében volt mindig a fővárosi tanácsülés. A miniszterhelyettes vezette az ülést. Jól felkészültem. Felöltöztem szépen, egy fekete selyem ruha volt rajtam. A beszámoló után a második hozzászóló voltam. A hozzászólásokat az emberek rendszerint már unták, s egymás közt beszélgettek. Kimentem szépen az emelvényre a mikrofon elé, és azt mondtam, hogy az anyagot elolvastam, elfogadom, elfogadásra ajánlom. De – mondom –, ha már alkalmam van rá, szeretnék a tisztelt hallgatóságnak egy levelet felolvasni. És úgy, ahogy a bátyám megírta, szépen azt a részt felolvastam. S hozzátettem, hogy én is egyetértek a levél tartalmával, és én is azt mondom, hogy ha nem áll módunkban az erdélyi magyaroknak segíteni, ha már egyebet nem tudunk tenni székely testvéreinkért, akkor legalább ne küldjünk olyan szövegeket, amelyek miatt szégyenkezniük kell. Tiltakozom az ilyen dolgok ellen. Néma csend lett a teremben, megszűnt minden beszélgetés. Erre leszaladt az emeletről valaki és azt mondja: „Ebben a teremben még soha nem hangzott el tiltakozás. Én is tiltakozom!” De nem mondta meg, mi ellen. És egymás után jöttek a tiltakozások, jöttek gyorsan. A miniszterhelyettes csak állt és hallgatta, végre megszólalt: „Na, most már fejezzük be a tiltakozást, és térjünk a tárgyra!” De tudomásul vették, hogy hát csakugyan, a filmek szövegére jobban kellene vigyázni. Másnap aztán megjelent a Magyar Nemzetben az egész eset, névvel, mindennel, az ebédnél meg – közös ebéd volt mindig az ülés szünetében, nagyon finom ebéd volt – még az aranyos kerületi tanácselnök is gratulált nekem, hogy milyen jó volt a felszólalásom.

Abban az évben mentem nyugdíjba. Még elmentem egy iskolába tanítani fél évig, de végül is itthon szerveztem egy csoportot. Itt a Radnótiban²⁶ ismertem a kollégákat, ők küldtek hozzám ötödikeseket-hatodikosokat, akik tanítás után jöttek, letették a táskájukat, kimentünk a Ligetbe, egy jót játszottunk, aztán hazajöttünk, kézmosás, majd a konyhában szétnyitottuk az asztalt – hat gyerek volt –, körülültünk és megcsináltuk az írásbelit. A „hetes” beszámolt arról, hogy mi volt az osztályban délelőtt. Aki ötöst hozott, az kapott egy fagyaltgombócot. Én csináltam csokoládéból

²⁶ Az ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Iskolája Viola néni szomszédságában van.

és tejből. Most is megvannak a dobozok, amikbe beleöntöttem a masszát; amikor megfagyott, kiborítottam, s akik ötöst hoztak, kaptak egy gombócot. Megcsináltuk az írásbelit, utána négy órákor feltettem a teának a vizet, a hetes megterítette az asztalt, elővették az uzsonnájukat, teáztunk, közben én mesét olvastam vagy mondtam, uzsonna után leszedték az asztalt, következett a szóbeli lecke megtanulása. Öt órákor befejeztük a tanulást, és ezután, ameddig a szülők nem jöttek értük, itt az előszobában játszottunk, az asztalra mászástól kezdve mindenfélét. Nagyon élvezték. Körülbelül 5-6 évvel ezelőtt jövök itt az Abonyi úton; szalad utánam egy felnőtt férfi: „Tessék várni, meg tetszik ismerni? Tessék gyorsan elmondani, hogy kell azt a fagylaltot csinálni!”

Igen. Igen. Szép életem volt... Élveztem a tanítást. Élveztem. Szerettem tanítani. Az volt az életem.

Fényképalbum

Az interjúalany neve:

Vass Gyuláné

A fénykép címe:

Családi album

A fénykép készítésének helye:

Románia, Magyarország

A fénykép készítésének éve:

különböző időpontokban

Az album címlapján: Jakab Berta, Vass Gyuláné. édesanyja; Papp István, az. édesapja; Vass Dénes, az. apósa; Szőnyi Elvira, az. anyósa; Vass Gyuláné, szül. Papp Viola és Vass Gyula, a.férje látható.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	A Papp család
A fénykép készítésének helye:	Erdély
A fénykép készítésének éve:	1900-as évek eleje
Kulcsfigura:	Papp István

Édesapám (*a bal szélén*) legénykorában. Igazgató-tanító lett és nagy politikus, egész Erdélyben ismert ember. Itt van a három húga, mind a három Temesváron végezte a képzőt, mindegyikük tanító lett: Erzsike, Iluska és Iduska néni. Édesapám előtt látszik Iduska, mellette Erzsike, mellette Ilonka. A három lány mellett ott ül az édesanyjuk, Ágnes, az én nagyanyám. Ott áll mellette Papp István, a férje, a nagyapám, aki Kézdiálmásban tanított, akárcsak édesapám. A lányok nagyon tehetségesek voltak: Erzsike néni festőművész volt; mikor végeztek, Erzsike nénémet Kolozsvárra, a Marianumba nevezték ki, de ő átkérte magát egy Nyújtódnhoz közeli községbe, Gelencére – ahol azok a híres freskók vannak –, hogy a szüleit tudja gondozni. Nagyanyám nem tanított – mindenki tanító lett, egyedül a nagyanyám nem –, mégis ő kormányozta az egész családot. Mellette a Keresztmámi, nagyanyám testvére. A többiek pedig már egy másik család tagjai. Ez a család előkelő volt, ennek a leszármazottai jogászok, ügyvédek, orvos is van közöttük. Nagynyújtódon nagyobb földbirtokkal is rendelkeztek.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Édesapám 23 évesen
A fénykép készítésének helye:	Kézdivásárhely
A fénykép készítésének éve:	1907
Kulcsfigura:	Papp István

Édesapám, Papp István 23 évesen 1907-ben. Bogdán Ferenc műtermi felvétele Kézdivásárhelyen.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	A Jakab család
A fénykép készítésének helye:	Esztelnek
A fénykép készítésének éve:	1915
Kulcsfigura:	Jakab Gyula

Ez a Jakab család, az édesanyám családjá. Középpütt ül egy ősz szakállú kalapos úr, aki Esztelneken volt igazgató-tanító: Jakab Gyula, a nagyapám. A „Háromszék-vármegye Népoktatási Intézményeinek története” című, 1898-ban megjelent könyvben is benne van a neve. A kezében Vass Gyuláné Papp Viola. Az unokáját fogja, aki én vagyok. Alatta két kisfiú van. Szemből a baloldali Ernő, aki aztán orvos lett, és híres Marosvásárhelyen. Balról az első – ez Erzsike néném, Jakab Erzsike, Kosztándi Jenőnek, a híres festőművésznek az édesanyja. Vagy tanítónő, vagy óvónő, nem tudom, de nagyon intelligens, nagyon szívbéli, szeretetteljes ember, megvannak a levelei, amiket nekem írt. A következő Lujza néni, ő nevelte fel édesanyámat, mert édesanyám születése után az édesanyja meghalt. Nagyapám többször házasodott, nem is tudom, hány gyereke volt. Lujza néni volt a legidősebb, hozzá mentünk az első és a második világháborúban is. Lujza néni óvónő volt, Szentesen élt. A harmadik lány Annuska. Annuska és Erzsike Kézdivásárhelyen éltek, és ott vannak a leszármazottaik; amikor hazalátogattunk, meglátogattuk őket. Édesanyám karján Pista öcsém ül. Nagyon sokat foglalkoztam vele; Brassóban a szászoknál tanulta ki a hentes-mészáros mesterséget. Az ő javukra mondtunk le itt mi a Sepsiszentgyörgyi házunkról. A kép 1915 májusában készülhetett. Édesapám 1914 ősze óta az orosz fronton harcolt.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	A kézdialmási iskola az utca felől
A fénykép készítésének helye:	Kézdialmás
A fénykép készítésének éve:	1900-as évek eleje

Ez a fotó Ráncz Teréz „*Gyöngyeiteket ne szórjátok szét*” (2003) című könyvéből való. A római katolikus népiskola 1889-ben épült; kő alapra, fából, zsindelytetővel. 1893-tól itt tanított a nagyapám, id. Papp István, 1902-től ifj. Papp István, az édesapám, majd négy év múlva édesanyám, Jakab Berta is itt kezdte pályafutását. Édesapám munkásságára ma is emlékeznek a községben.

Az épület egyik felében volt a két tanterem, a másikban a tanítói lakás. A tanítói lakásból nem kellett kimenni, mert volt egy kis összekötő folyosó a tantermekkel. Volt a tanítói lakásban konyha, ebédlő, hálószoba, kamra, szalon. Az iskola most is megvan; az egykori tanítólakásból is tanterem lett.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Két Munkácsy-kép
A fénykép készítésének helye:	Sepsiszentgyörgy
A fénykép készítésének éve:	1960-as évek

A két Munkácsy-kép, amelyek a kézdialmási tanító-lakásban a szalonban voltak, most a szüleim sepsiszentgyörgyi házában vannak, amiben most az öcsém családja él.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Édesanyám és Lujza néni a férjével
A fénykép készítésének helye:	Nagy-Becsckerek
A fénykép készítésének éve:	1910-es évek
Kulcsfigura:	Jakab Berta, Jakab Lujza

Baloldalt ül Lujza néni, jobbra édesanyám, és itt áll Józsi bácsi, Lujza néninek a férje, Tittel József, aki Sepsiszentgyörgyről való. Amikor tanulmányait befejezte, Magyarországon helyezkedett el. Lujza néni óvónő volt, a férje pedig valamelyik egyháznál dolgozott adminisztrátorként még nyugdíjas korában is. Szentesen szép házuk volt. Nagyon-nagyon takarékosak voltak, nagyon spórolók; én valójában a nagynénémtől tanultam meg, hogy a krumplit hogyan kell hámozni. Mielőtt Szentesre kerültek, először Torontál vármegyében egy nagyközségben, Párdányban laktak. Ekkoriban készülhetett a kép, mert a fotó hátulján olvashatók a fényképész adatai: Oldal István, Nagy-Becsckerek, Gizellapart.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Édesapám az első világháborúban
A fénykép készítésének helye:	n.a.
A fénykép készítésének éve:	1916-17
Kulcsfigura:	Papp István

Édesapám első világháborús katonaképe. „Hálás szeretettel emlékül...” – ezt írta a hátuljára. A nagynénémnek írta édesapám Párdányba – akkor Párdányban voltunk. Semmit nem tudok arról, hol készült, de 1916-17-ben lehetett. Sajnos nem lehet elolvasni a bélyegzőt, ahol feladták; annál a katonai egységnél bélyegezték, ahol szolgált. Ez valamilyen ezrednek az első zászlóalja. Tábori postaszám van odaírva és le van bélyegezve.

Az interjúalany neve:

Vass Gyuláné sz. Papp Viola

A fénykép címe:

Édesanyám, Iduska néni, Ernő bátyám és én

A fénykép készítésének helye:

Kézdiálmás

A fénykép készítésének éve:

1918-19

Kulcsfigura:

Papp Viola

A kép 1918-1919-ben készülhetett. Jobb oldalt, aki ül, édesanyám. Az álló nő Iduska néni, tanítónő, akárcsak édesanyám. Mellette én vagyok, ez valami nagy gallér, amit csak rám akasztottak. Biztosan, hogy ne legyek olyan sötét. Mellettem pedig Ernő, a bátyám. Ernő szenzációs valaki volt, annyira lehetett szeretni, és annyira szerette mindenki. Szentesen érettségizett, s mikor a magyar érettségivel nem vették fel az egyetemre, akkor édesapámék felvették a befizetett nyugdíjukat, és kiküldték Montpellier-be, ott kezdte el az egyetemet, majd két év után hazajött, és Jasiban folytatta tovább. Minden további nélkül felvették, és elvégezte ott az orvosi egyetemet, és úgy lett Marosvásárhelyen egy kórháznak az igazgatója. Amikor a temetése volt, a lakásától a temetőig volt a menet, románok, magyarok egyformán.

Egyszer, mikor jött ide ki a bátyám, és kérdezte, mit hozzon, azt mondtam: Te, itt nem lehet igazi krumplit kapni, légy szíves, ne hozzál nekem semmi mást, hozzál krumplit! Mert az, mikor megsütötte az ember, az olyan finom volt és kásás - azóta se ettem olyan finom krumplit. Hát ő hozott egy nagy bőrrönddel; az ellenőrzésnél jöttek

a vámosok, kérdik, hogy mit visz: „Domnul doktor, legyen szíves - mondták neki románul, mert ismerték - nyissa ki a bőröndjét.” Mosolyogva kinyitotta, azok majd elájultak, mikor látták, hogy krumplit hoz.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Szüleimmel és testvéreimmel
A fénykép készítésének helye:	Kézdialmás
A fénykép készítésének éve:	1930-as évek
Kulcsfigura:	Papp Viola

Kézdialmásban az iskolánál, a kertünkben készülhetett ez a kép. Akik ülnek: édesapám, édesanyám. Az egész család együtt volt, a bátyám is hazajött, én is hazamentem.

Egy szép virágos kert, tele rózsával. Édesapám szeretett rózsákat szemezni, tehát behozták az erdőből a vad alanyt, és édesapám beoltotta., tele volt oltott rózsákkal a kert. Balról a kisfiú Józsi öcsém, az ő zsebében is van egy rózsa, csak nem látszik. Ő akkor született, mikor én 16 vagy 17 éves voltam. Hazamentem vakációra, és az ágyon ott volt egy csecsemő. És hát elkezdett bőgni. S mondom a húgomnak, Ellának, hogy „Mikor viszitek haza ezt a kis gyereket, mért kell itt bőgni?” – mert a húgom annyira szerette a gyerekeket, hogy folyton hozott oda kisgyereket, dajkálni. És erre azt mondja édesapám vagy édesanyám: „Hát ezt, kislányom, nem visszük haza, mert ez neked az öcséd.”...

A felesége gyógyszerész, most mind a ketten betegek, ő el van hívva, nem tud mozogni, itt élnek nem messze az én volt iskolámtól. A biztosítónál volt nagy beosztásban, saját patikájuk volt, amit annak idején elvettek, de azt most visszakapták. De mivel nyugdíjba ment már a felesége, eladták a patikát. Gyereük nincsen, nagyon megfelelő módon élnek, van, aki gondozza őket, rendben vannak. Mellette Ella húgom, aki négy középiskolát végzett, itt élt szintén Magyarországon, egy Pap József nevezetű férfihez ment hozzá, Budán laktak; szociális védőnőnek tanult, de nem gyakorolta a szakmáját. A második világháború után Szentesről jöttek fel ide. A következő: Pista, aki mészáros lett. Aztán jövök én és Ernő bátyám. Öten voltunk testvérek. És ott vannak a szép virágok.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Vass Gyula 18 évesen
A fénykép készítésének helye:	n.a.
A fénykép készítésének éve:	1930
Kulcsfigura:	Vass Gyula

Nagyon felkapott fiatalember volt. Mert nagyon mutatós, szép volt. A megismerkedésünk úgy történt, hogy voltunk egy tanítógyűlésen Csernátonban, és a közös ebédnél a többiek elkezdtek mondani, hogy „Te nem is ismered Vass Gyulát, hogy az milyen gyönyörű fiatalember. Maradj itt még, mert mindjárt jön, be akarjuk mutatni.” Azt mondtam: „Dehogy maradok, én semmiféle fiatalembert nem akarok ismerni, nem vagyok kíváncsi ilyen elkényeztetett fiatalemberekre.” De az nincs elkényeztetve, hogy az nagyon komoly fiú. Valahogy Gyula meghallotta valakitől, hogy én azt mondtam, hogy nem vagyok kíváncsi rá, és mi történik? A rákövetkező héten beállított hozzám az iskolába. Aztán lassankint, nem is tudom, hogy hogyan, közelebb kerültünk egymáshoz. A közös tanítói továbbképzéseken láttam, hogy értelmes, okos ember, tekintélye is van...

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Vass Gyula román katonai egyenruhában
A fénykép készítésének helye:	n.a.
A fénykép készítésének éve:	1934
Kulcsfigura:	Vass Gyula

„1932-ben katonai behívót kaptam a romániai Könnyű Gyalogság I. Zászlóaljához. Ez a zászlóalj Károly herceg nevét viselte, a fogarasi várban volt. 1932. november 3-án, 21 évesen, bevonultam a Rádu Negru nevét viselő várba. (...) A várban hat hónapot töltöttem, s több időt a cimpinai városban levő laktanyában katonáskodtam.

November harmadikán reggel, zöld katonaládával besétáltam a főkapun. A külső udvar, de a belső is makadámudvar volt. A belső udvar közepén csillogóan kifényesített csizmában, kipödrött fekete bajusszal, kreol arcbőrével, hetyke tartással állt a cigány, Pasore Károl, zászlóaljkürtös. Legelőször vele találkoztam. Köszöntem, s megszólítottam: „Uram! Merre van a második század?” Rámnézett, köpött jobbfelé, köpött balfelé egyet, s ezután elküldött a jó édesanyám...megdöbbenett ez a szörnyen mocskos, goromba válasz. Alig tudtam fékezni, hogy ne ugorjak neki, s ne verjem szét az öntelt pofáját.

Fiatal s erős voltam. Abban az időben sokat vízilabdáztunk az Olton, sokat futballoztunk, szóval igen jó kondícióban voltam. Nagy baj lehetett volna, ha én akkor nem uralkodom magamon. Ő akkor funkcióban volt, mint a zászlóalj kürtöse. Négy hónap elteltével „törlesztettem” nála.

A második makadámudvar második emeletén megtaláltam a századot. Egy hatalmas terem vaságyakkal, fegyverállománnyal. Esteledett, s megborzongtam, ha az ágyak feketén csillogó, koszos matracaíra néztem. Ruhásan lefeküdtem. Arra ébredtem, hogy a tizedes úr próbálja a katonaládám lakatját kinyitni. Nem szóltam, csak a ládát az ágyam alá toltam. Ő úgy tett, mintha semmi se történt volna. Jó impresszió az első nap.

Reggel semmi esemény nem történt. Lesétáltam a főkapuhoz, ott egy fiatal hadnagyot megkérdeztem, kimehetek-e a várból. „Kimehetsz” – mondta. S én kísértáltam a várból. Sétálgattam, ismerkedtem Fogaras városával. Ebédeltem, egy olcsóbb szállodában lefeküdtem. Másnap reggel találkoztam a század írnokával, aki kétségbe esve mondta, menjek gyorsan be, mert szökevénynek minősítenek. Szótfogadtam, s gyorsan bementem. Jelentkeztem a század őrmesterénél. Szóval nehéz kifejezni, ahogy ordított, üvöltött. Szitkozódott, s azt mondta mérgében:

- Gyere a raktárba, felöltözzöl, hogy ne tudj dezertálni!

A raktár polcairól a lehető legrosszabb zubbonyt, nadrágot, köpenyt dobált a földre, majd parancsolta, szedjem össze, s tűnjek el. Nem mozdultam, csak álltam.

- Miért nem szeded össze a felszerelésedet?

- Ezeket én nem veszem fel! – mondtam.

- Nem? – ordított. – Akkor gyere a századparancsnokhoz, a főhadnagy úrhoz!

Bementünk Jonescu főhadnagy úr szobájába. Badistru őrmester jelentette, hogy én kilógtam a városba, s most nem akarom átvenni a felszerelést. Mosolyogva, szinte barátságosan kérdezte, miért nem akarom átvenni a felszerelést.

- Azok olyan rosszak, hogy hogy én szégyellném ezekbe öltözni – válaszoltam.

- Adjál jobbat, Badistrule!

- Nincs jobb a raktárban.

- Adjál a mozgósítási állományból!

- Abból nem szabad, főhadnagy úr.

A főhadnagy válasza a következő volt:

- Badistrule, nem vitatkozom, végeztem!

A mozgósítási állományból kaptam minden felszerelést, vadonatújat. Később sokat segítettem az irodában, elmúlt a haragja, sőt, majdnem baráti viszony alakult ki köztünk, annyira, hogy egy este kivitt a városba, s egy kis kocsmában iszogattunk, borozgattunk.” (Vass Gyula: *Egy tűzér visszaemlékezései, Budapest, 1991., kézirat*)

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Tornaünnepély Sepsiszentgyörgyön
A fénykép készítésének helye:	Sepsiszentgyörgy
A fénykép készítésének éve:	1942
Kulcsfigura:	Vass Gyula

Tornaünnepély a második bécsi döntés évfordulóján Sepsiszentgyörgyön, 1942 augusztus végén. Elöl középen Vass Gyula, ő vezeti ezt a tornagyakorlatot.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Vadászat Nagyborosnyón
A fénykép készítésének helye:	Nagyborosnyó
A fénykép készítésének éve:	1942
Kulcsfigura:	Vass Gyula

Vadászat Nagyborosnyón 1942-ben. Középen kalapban, puskával Vass Gyula egy ismeretlennel. Kétoldalt a hajtók.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Vass Gyula tüzérezászlós
A fénykép készítésének helye:	n.a.
A fénykép készítésének éve:	1943
Kulcsfigura:	Vass Gyula

„A bécsi döntés után Észak-Erdélyben is szükségessé vált a katonakötelesek átképzése. 1942-ben én is behívót kaptam a kézdivásárhelyi 24-es Határvadász Zászlóaljhoz, innen irányítottak a Csíkszeredán állomásozó tüzérüteghez, amelyre a tüzértiszti kiképzést bízták. Parancsnoka Darnay százados (később őrnagy), aki határozott, ugyanakkor melegszívű ember volt. A kiképzést Gerendai Lajos fiatal tiszt vezette, aki nem rendelkezett még megfelelő kiképzési gyakorlattal. A lovardában Csordás törzsőrmester irányította a gyakorlatot.

Kb. 25-30 különböző foglalkozású tanító, jogász, gimnáziumigazgató, zenetanár stb. vett részt a kiképzésben. Legtöbbjük családos volt. A legjobban a nótázás ment. Könnyen megtanultuk a tüzérnótákat. Pl. ...menetel az üteg előre..., Kinyílik majd minden ablak Gyulafehérváron..., Vadász tüzér fenegyerek, annak baja sosem lehet ...stb.

A tüzérségi alapismereteket, löelemeket, műszereket könnyedén, elég gyorsan elsajátítottuk, annak ellenére, hogy az oktató hadnagy nem volt „pedagógiai zseni”. A kiképzésnek a legkellemesebb része a lovaglás volt. (...)

A csíkszeredai alapoó kiképzés után Hajmáskérre vezényeltek. Ott a parancsnok Czékus százados volt. A kiképzésben és a gyakorlásban közreműködött vitéz Vértesi László hadnagy. Tűzvezetésből vizsgáztunk. Előkészítés tantermi, elméleti órákon és a kis lőtéren történt. Tanári noteszből szólított a százados úr. Alfabétikus sorrendben

következtünk. A figyelőben volt egy háromlábú kis szék, s előtte egy „teodolit”. Szemben hegyvonulat és erdő. A tüzelőállás mögöttünk elég messze volt. Leültem a kis székre. A százados úr jelölte meg a feladatot:

- Látja ott szemben azt az erdősarkot? – mondta. – Lőjön oda!

Távbeszélőn felhívtam a tüzelőállást..

- Halló, „medve”, itt „róka”. Figyelőelemek: oldal..., távolság..., szintező..., repeszgránát..., kettes töltet, egy lövést!

A tüzelőállás válaszolt:

- Halló, „róka”, itt „medve”. Lövés megy!

Fejünk fölött elzúgott a lövedék. Vártam a becsapódást, az erdősaroknál a füstöt. A hangot hallottam, de a füst nem látszott. Kértem még egy lövést. Utána jól látszott a füst. Javítottam a figyelőelemet.

- Majd tűzlegyezőt zárj a negyedekre! Elég, köszönöm!

Úgy éreztem, jól sikerült a szereplésem.(...)

Nagy élmény volt számomra a budapesti utazásom. Első alkalommal láthattam gyönyörű fővárosunkat. Fernengel barátommal a Várba készültünk. Utcai cipőpucolóval csizmáinkat kifényesítettük. Mindketten szemellenzős sapkát viseltünk. Ez tévesztette meg a Vár őrségét. A főkapunál tiszteletünkre ünnepélyesen kivonultak. Nem tehettek már mást, végig kellett csinálják a tisztelgést. Mi fogadtuk!”
(Vass Gyula: *Egy tüzér visszaemlékezései, Budapest, 1991., kézirat*)

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Vass Gyula bevonulás előtt
A fénykép készítésének helye:	n.a.
A fénykép készítésének éve:	1944
Kulcsfigura:	Vass Gyula

„1944 február vége felé „SAS” behívót kaptam. Este érkeztem meg Csíksomlyóra. (...) Ezen a híres helyen alakult meg a tüzérosztály parancsnoksága. Kerestem a 44-es üteget, mert a behívómon ez szerepelt. Reménytelennek tűnt, mivel késő este volt. Minden zárva. Senki ismerős. Végre egy jól tájékozott tüzér került elő. „Ilyen ma még nincs, de holnap lesz.”, mondta.

Másnap alakult meg a 44-es üteg. Reggel kézhez kaptam az „M” csomagot. Sok irat benne, térképek stb. Tanulmányoztuk az iratokat. Csíkdeline községben meg fog alakulni az üteg. Nem volt idő még gondolkodni sem, mert már kiabálták a 44-es üteget, hogy valaki vegyen át 4 lovat. Nagy gondom volt, hogy mit fogok csinálni a négy lóval. Tovább harsogott a parancs: „Még két ló.” Uram Isten, mit fogok csinálni? Mint mentőangyal, jelentkezett Vágó őrmester és még két tüzér. Délutánig folyt az „adakozás”! Szekerek, hámok, mozgókonyha, újból lovak stb. Estére már sok lovunk, szekerünk, 4 löveg, kábelek, rádió, telefonok, több zsák zab, lövedék rakazok (repeszgránát, páncélgránát), golyószóró, puskák, sátrak, pokrócok voltak birtokunkban, s ami a legfontosabb, 20-25 fiatal tüzér, akik a behívójuk alapján bevonultak.” (Vass Gyula: *Egy tüzér visszaemlékezései*, Budapest, 1991., kézirat)

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Pihenő katonák
A fénykép készítésének helye:	Gyimesközéplak
A fénykép készítésének éve:	1944
Kulcsfigura:	Vass Gyula

Írás a képek hátoldalán: A kézdivásárhelyi Székely Határvadász Zászlóalj 44-es fogatolt hegyiágyús ütege pihenésben Gyimesközéplakon. 1944-ben. (A jobb oldali képen balról a második Vass Gyula)

„A gyimesi szoros, ahol az üteg több hónapot töltött, összeszűkülő völgyét mindkét oldalról fenyvesnőtte havasláncolat határolja (ahogyan Orbán Balázs írta A Székelyföld című könyvében). Északi oldalon a Pogány-havas, a déli oldalon a Kis-havas, míg a háttérben a szirtgerincekkel ékeskedő Nagy Gorozu és Kurta Gózon látható. A falvaknak nincsen elválasztó vonala, a házak és a kertek folytonos egymásutánban következnek, s csak a Tatros völgyében nagy hosszúságban nyúlnak le. Az itt lakó csángók három faluban laknak: Felső-, Közép- és Alsógyimesben (valódi elnevezésen Gijmesfelsőlok, Gijmesközéplak és Gijmesbükk). A csángók foglalkozása főleg a marhatenyésztés, mert a földművelésre alkalmas föld oly csekély, hogy tekintetbe alig jöhet. Egyszerű eledellel élnek, a puliszka a fő eledelük, mely naponként kétszer kerül asztalukra; délben nem ebédelnek. Zöldségül csak káposztát és krumplit fogyasztanak, húst igen keveset, s azt is inkább télen esznek. Az egyszerű életmód, a havasi egészséges levegő, a jó víz, a szeszes italok kis mértékben való fogyasztásának tudható be, hogy a csángók hosszú életűek. Vallásra nézve mind buzgó katolikus. Szép szálas természetűek, kivált a nők között igen sok szép van. Becsületes, testvéries nép, egymást szeretik, segítik, az idegeneket becsülik. A csángó házak fedélzete magas; ennek éghajlati oka van, mert a magas, meredek fedélről a hó könnyebben lecsúszik, mint a csekély magasságú, laposabb fedélről, márpedig e magas hegyek közt nagy és zord tél szokott lenni.” (Vass Gyula: *Egy tűzér visszaemlékezései*, Budapest, 1991., kézirat)

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Futóárok ásás
A fénykép készítésének helye:	Bothavas, Gyimesi szoros
A fénykép készítésének éve:	1944

A kép hátoldalán: „1944 április 20 Bothavas Gyimesi szoros. Futóárok ásás” [A képen valószínűleg munkaszolgálatosok láthatók, akik katonai felügyelet mellett dolgoznak. A szerk.]

„Április első napjaiban érkezett meg ütegünk Gyimesfelsőlokra. Erős havazás, viharos szélfúvás, s ami a legrosszabb, nagy hideg fogadott. Ebben a dermesztő időben kellett a lövegeket felvinni a Bothavasra. Részleteire bontottuk szét a négy löveget. Kis erdőltő szánokra szereltük fel, de még így sem bírták a lovak. Kb. 150 zsidó munkaszolgálatost vezényeltek oda, hogy segítsenek. Nagyon sajnáltam őket, mert abban a hideg időben szerencsétleneknek nem volt meleg ruhájuk, s dolgozniuk kellett. Nagy keservesen, de felkerültek a lövegek a havas tetejére. Ezzel még nem fejeződött be az üteg tüzéreinek rettentően fárasztó munkája, mert a havas tetején még bunkerokat kellett építeni. Én a lovakkal levonultam a völgybe. Sajnáltam az embereket, akik sokat szenvedtek a rettentő hideg miatt. Utólag sokat gondolkoztunk, s végül nem értettük meg, hogy miért kellett a Bothavasra oly keservesen kimászni, s miért kellett ott bunkerokat, állásokat építeni, mivel azokat nem használta az üteg. Erre feleletet a későbbiekben sem kaptunk.”

(Vass Gyula: *Egy tüzér visszaemlékezései*, Budapest, 1991., kézirat)

Az interjúalany neve:

Vass Gyuláné sz. Papp Viola

A fénykép címe:

Családtagok a pihenő katonai alakulatnál 1-2.

A fénykép készítésének helye:

Gyimesközéplek

A fénykép készítésének éve:

1944

Kulcsfigura:

Vass Ádám

Elöl (a jobb oldali képen jobb szélén) Ádám fiunk, mellette Gyula és én, a többiekre nem emlékszem, talán más tisztek családtagjai.

„Néhány hét elteltével tavaszodni kezdett. Melegedett az idő. A havasról Gyimesbükkbe mindent leszállítottunk. Nyári istálló épült a lovaknak. Mindenki jól érezte magát. Ismerkedtünk a csángó lakossággal. Mindenki számára gondtalan napok következtek. Esténként kártyáztunk, sakkoztunk. A Tatros gyors folyású medrében sok pisztráng volt, s az emberek sokat fogtak ki, s érni kezdett az erdei szamóca. Elhatároztam, odaviszem a családomat, feleségemet s kisfiamat. Az elhatározást tett követte. Béreltem számukra egy csángó családnál lakást. Csíki hegyeken keresztül, az ütegtől kapott kocsival hoztam őket Gyimesbe. Jól érezték magukat. Pihentek, sétáltak, s részt vettek a tűzérosztály rendezvényein. Sajnos, ennek váratlanul, hamar vége szakadt, a román átállás miatt.

Egy este megkopogtatták a szobánk ablakát. „A románok átálltak” – adták hírül. Gyorsan elindultunk a határsorompóhoz. A sorompón túl, a román oldalon néma csend, egy lélek sem volt. A román határőrség eltűnt. Izgalmas napok, várakozás. Végül mozgósítási, készenléti parancs. Számomra komoly izgalmat okozott. A családomat gyorsan haza kellett szállítanom. Egy éjjel, árkon-bokron, hegyeken keresztül hazavittem Nagyborosnyóra, nyomban vissza. Fájdalmas búcsúzkodás! Visszaérkezve Gyimesbükkbe, már folyt az állásokba való kivonulás. A Gyimesvölgyet hadászatiilag lezáró beton erődítés készen volt, de a tűzérosztály, a román határ felé haladva, azt kikerülve, állásokat épített a határ peremén, ahol egy

átjáró volt, s annak két oldalán úgynevezett 'Rákóczi vár' állt (a nevét nem tudtam kideríteni, honnan kapta, van-e történelmi alapja).

A határ pereme nem volt nagyon magas hegyvonulat. Ott sorakoztak fel a tüzérosztály ütegei. Keleti irányban, román oldalon katlanszerű völgy következett. A perem tetejéről a katlan minden részlete jól látható volt, s benne minden mozgás alaposan megfigyelhető. Naponta figyeltük! Semmi mozgást nem észleltünk Csend volt. Hátról a gyimesbükki vasútállomásra is nagyszerű kilátás nyílt. Még egy-két gőzmozdony ott pöfékelt. Majd azok is elvonultak. Mozdulatlan csend uralta mindkét térséget. Vártuk a támadást!(...)

A reggeli órákban Sebők főhadnagy elindult szemlét tartani a védőkörzetben, és én is vele tartottam. Közel lehetek az orosz mesterlövészek, mert felismerték ruházatunkról tiszti rangunkat, s bizony csak úgy fütyültek mellettünk s felettünk a fegyverből leadott lövedékek. Sajnálattal, s mély megrendüléssel láttuk két fiatal katona holttestét, a sebtében megásott lövészgödör mellett feküdtek élettelenül.

Továbbiakban eseménytelenül teltek az órák. Esteledett. Az esti szürkületben arra lettünk figyelmesek, hogy a mögöttünk levő hegyvonulaton mozgolódás van, s hangokat lehet hallani. Jobban kezdtünk félni. Román nyelvű hangfoszlányokat hallottunk. Tehát román katonák vannak mögöttünk. De ezt felismerték a vonalban levő magyar bajtársaink is, akik azonban mindent elhagyva (puskát, lőszert, teljes felszerelést stb.) leszaladtak a hegyoldal aljába, s onnan eltűntek. Már sötétedett. A főhadnaggal tehetetlenül észleltük az eseményt. Nagyon bántott, de nem tehattunk semmit.

Korom sötét lett, s mi négyen, Sebők főhadnagy s a legénye, én és a legényem elhagyatottan álldogáltunk. A főhadnagy azt javasolta, hogy a Rákóczi vár oldalában németek vannak, kérdezzük meg, ők mit csinálnak. Hat-hét német katonát találtunk ott. Nagyon nyugodtak voltak, mintha semmi sem történt volna. Sebők kérdésére azt válaszolták, hogy ők nem tartanak „lvántól”, s amíg parancsot nem kapnak, nem vonulnak vissza. Mi négyen Gyimesbükk irányába mendegélünk lefelé. A vasútállomáson nagy lánggal égnek a raktárépületek. Kísérteties látvány volt. A sötét éjszakában a lángoló tűz megvilágította az eget. Fájdalmas látvány volt. Hallgattunk s mentünk a műút irányába.” (Vass Gyula: *Egy tüzér visszaemlékezései, Budapest, 1991., kézirat*)

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Édesapám, édesanyám sírjánál
A fénykép készítésének helye:	Szentes
A fénykép készítésének éve:	1960-as évek
Kulcsfigura:	Vass Gyuláné

A második világháború után édesapámék Sepsiszentgyörgyön maradtak, de aztán átjött az édesapám, édesanyám és az öcsém. Lujza néniék öregek voltak, s könyörögtek édesanyámnak, hogy „most már ne hagyjatok itt, ne hagyjatok most már minket itt öregén, maradjatok itt, s úgylis mindent rátok hagyunk, a szentesi házat, a szentesi földeket, mindent.” S akkor édesanyámék elhatározták, hogy most már hálából gondjukat viselik. Édesapám még néha hazautazott, hogy megnézzé, mi van a szövetkezettel, meg mi van Kézdialmással. Megkapták a magyar állampolgárságot, és megkapták rendesen a nyugdíjukat. Szentesen éltek, utolsó éveiben édesapám Ellánál, Budán.

Most rendezem édesapám leveleit, amiket Gyuszinak, Ádámnak írt, csodálatos levelek. Az utolsóban ezt írta nekünk: „Érzem a halálom közeledését, arra kérek benneteket, szeressétek egymást! Legyetek boldogok, ezt fogom kívánni még a síron túl is.” Nagyon-nagyon szép ez az utolsó levele.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Férjem szüleinek sírja
A fénykép készítésének helye:	Sepsiszentgyörgy
A fénykép készítésének éve:	n.a.

Ők végig Erdélyben maradtak. Pár évvel a háború után haltak meg. Akkor találkoztak utoljára, amikor Gyula megjött a fogságból. Aztán nagyon búsultak mind a ketten, mert elhatározta, hogy kijön Szentesre értünk, és úgy volt, hogy visszamegyünk Sepsiszentgyörgyre, de aztán elhívtak minket Tolna megyébe, a teveli székely népi kollégiumba...Nagyon szerettem az anyósomat.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	A családjuk Tevelen
A fénykép készítésének helye:	Tevel
A fénykép készítésének éve:	1947-1948 körül
Kulcsfigura:	Vass Ádám

A képet nemrég kaptam dr. Földi Imrétől, Földi István fiától. Fényképész rokonuk készíthette Tevelen a családról. Nem beállított kép, nagyon-nagyon jó fénykép, a megvilágítás is szép. Akkor még olyan csinosak voltunk. 1946 és 1949 között mindketten a teveli Kőrösi Csoma Székely Tanintézetben dolgoztunk, amit a Bukovinából Tolna megyébe telepített székely gyerekek számára hoztak létre Földi István vezetésével. Gyönyörű dolgokat csináltunk ezekkel a többnyire túlkoros gyerekekkel, sokszor késő estig velük voltunk. Nagyon el voltunk foglalva a munkánkkal, talán ezért Ádám nem nagyon akar hallani a teveli dolgokról...

Az interjúalany neve:

Vass Gyuláné sz. Papp Viola

A fénykép címe:

Igazgatóként Szekszárdon

A fénykép készítésének helye:

Szekszárd

A fénykép készítésének éve:

1950

Kulcsfigura:

Vass Gyuláné

Rá van írva, hogy ez 1950 júniusában készült, Szekszárdon a Borgula fotó csinálta, és a 8.a osztály van rajta. „Igazgatónőnek nagyon sok szeretettel a VIII. a osztály” – így szól a hátlapon az „ajánlás”.

Az interjúalany neve:

Vass Gyuláné sz. Papp Viola

A fénykép címe:

Igazgatóként iskolai előadás szereplőivel

A fénykép készítésének helye:

Budapest

A fénykép készítésének éve:

1950-es évek vége

Kulcsfigura:

Vass Gyuláné

Ez nagyon jól sikerült ünnepség volt, a Mexikói úton rendeztük, ahol ideiglenesen voltunk, amíg az új iskolaépület az Erzsébet királyné úton elkészült. Ott állok a középső sorban. Úgy emlékszem, balladaműsort rendeztem; valószínűleg az 1950-es évek végén készült a felvétel.

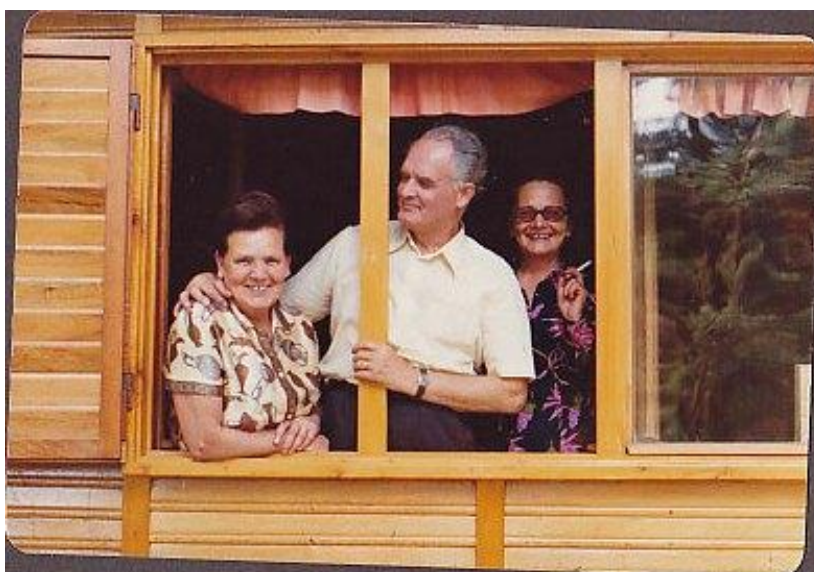
Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Évzáró
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1965
Kulcsfigura:	Vass Gyuláné

A kép hátoldalán: „Bp., 1965. Vámos Ilona Ált. Isk. Igazgató Vass Gyuláné Viola.”
Most Jókai Mór Általános Iskola. Az Erzsébet királyné út 35-37-ben épült, annak idején, az 50-es évek végén a legmodernebb, Ybl-díjas iskolaépület volt. A felvétel alighanem évzáró ünnepélyen készült, a tanári kar néhány tagja látható, én mondom a beszédet, bizonyára az éves munkát értékelem.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Családunk
A fénykép készítésének helye:	Marosvásárhely
A fénykép készítésének éve:	1982
Kulcsfigura:	Vass Gyuláné

Férfjemmel és gyermekeimmel: mellettem Gyszi, férjem mellett Ádám.

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A fénykép címe:	Pihenés Surányban
A fénykép készítésének helye:	Surány
A fénykép készítésének éve:	1970-es évek
Kulcsfigura:	Vass Gyuláné

A surányi kis faház ablakában férjemmel és egyik kolleganőmmel.

Dokumentum gyűjtemény

A székelység kézdialmási napszámosa

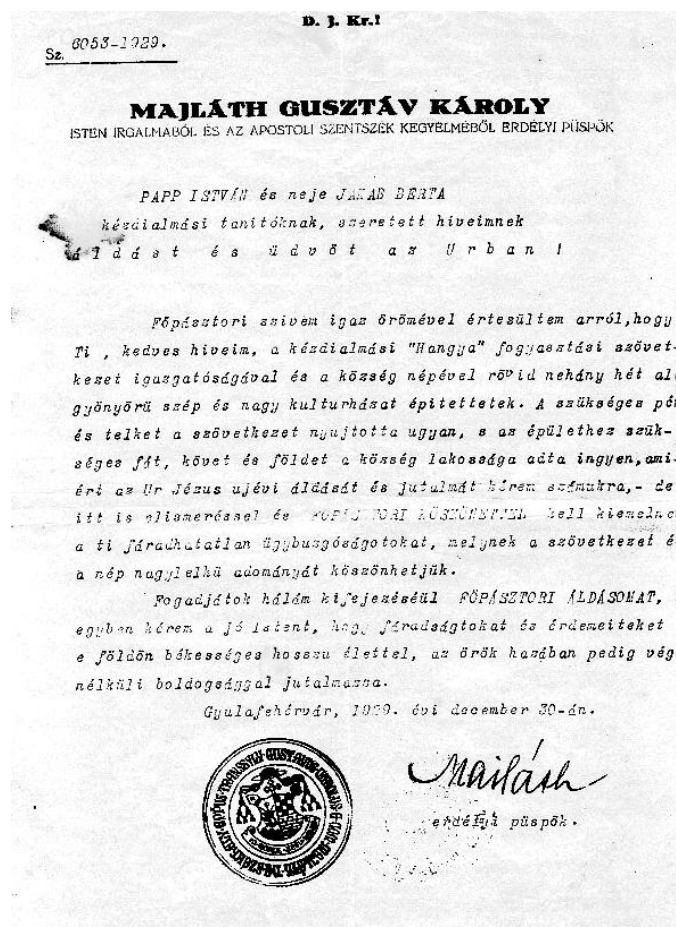
Emlékezés Papp István igazgató-tanító munkásságára

Budapest 1994

Az interjúalany neve:	Vass Gyuláné sz. Papp Viola
A dokumentum címe:	A székelység kézdialmási napszámosa
A dokumentum készítésének helye:	Budapest
A dokumentum készítésének éve:	1970-es évek

Kb. a 70-es években készítettem egy pár oldalas összeállítást édesapámáról, Papp Istvánról, és a fiúk sokszorosítottak egy-egy példányt a családtagoknak, néhány barátnak.

Az interjúalany neve:
A dokumentum címe:

Vass Gyuláné sz. Papp Viola
Majláth Gusztáv Károly püspök levele
Papp Istvánhoz
Gyulafehérvár
1929

A dokumentum készítésének helye:
A dokumentum készítésének éve:

A kézdialmási kultúrotthon megépítése után írta ezt a levelet Majláth püspök édesapámnak és édesanyámnak.

Sz. 7037-1939.

M Á R T O N Á R O N
ISTEN IRGALMÁBÓL ÉS AZ APOSTOLI SZÉK KEGYÉBŐL
GYULAFEHÉRVÁRI PÜSPÖK

P a p p I s t v á n
kézjelmű ny.igazgató-tanítónak kedvelt hívünknek és
munkatársunknak

I s t e n t ő l á l d á s t é s ü d v ö t !

Tudomásomra jutott, hogy az az egyházközség,
amelynek nemzedékét hosszú éveken át tanította, Kedvesség-
gedet tanítói tevékenységétől búcsúztatni kívánja.

Nehéz és zaklatott időkben, önzetlenül, kötelesség-
tudó szíve egész buzgalomával és a régi tanítói gárda hűség-
vel és lelkiismeretességével szolgálta Egyházát és iskoláját
a hozzáértő nevelő jóságával. Tevékenysége nem maradt az
iskola falain belül, hanem az egyházközség híveinek nevelése,
irányítása, népe gondjainak, terheinek viselése is szívé-
n feküdt.

Mind ezek főpásztori elismerésével kívánom Kedves-
ségednek a becsülettel végzett munka tudatának boldogságát,
é l e t é r e é s c s a l á d j á r a I s t e n b ő s é -
g e s á l d á s á t !

Gyulafehérvár, 1939 november 10.

Jóakaró főpásztora:

Márton Áron

püspök.

Az interjúalany neve:

A dokumentum címe:

A dokumentum készítésének helye:

A dokumentum készítésének éve:

Vass Gyuláné sz. Papp Viola

Márton Áron püspök levele

Papp Istvánhoz

Gyulafehérvár

1939

Márton Áron édesapám nyugdíjba vonulása alkalmából írta ezt a levelet.

[illegible]

n.a.

Szentes, 1961. márc. 1. -
Édes Főia!

Aradga Gyermekem!

Akkoriban nagyon boldog voltam, különösen sz. 26-27-én. Vánszék-
éjjel. Gondoltam nem is csom meg reg-
gelt. Akkor elgondoltam, hogy ha meg-
halnék, úgy pétem nem volna bánipont,
hogy honnan induljak ki és mit csle-
kedjétek. Azért elhatároztam, hogy gon-
dolataimad pappira teszem és azt olyan
helyen helyezem el, hol legjobban kere-
sztekbe kerül. Legjobbának látom az édes-
közvetlennek ez a fiókja. Azt a helyet
levegőben kordolni is vdelek. -

Ha a jó Isten úgy rendelke, hogy nem
tudok hirtelen találkozni, vagy ha talál-
kozom is, nem tudom, nem beszéltem
meg, úgy a következőket leírtam:

Első dolgom legyen: Adja Isten, hogy egy
táviratot "Főia István nafton yhaa
Gimnázium! Bzzel a szöveggel: "Édes
Főiam, meghagyása szerint jőjön aron-
nal. Éntőre gyaxbeszédet mondani.
Édes Főiam és édes anyámok pörge felett."

Az interjúalany neve:

Vass Gyuláné sz. Papp Viola

A dokumentum címe:

Édesapám, Papp István levele
gyermekéhez

A dokumentum készítésének helye:

Szentes

A dokumentum készítésének éve:

1961

Egy szívroham utáni napokban írta ezt a levelet nekünk édesapám.

Starea civilă:

Elevă: *Csusz Paraschiva* din cl. I a școlii prim. de țară com. Borgheni Mare jude. Trisău. Născută în anul 1926 din părinți jude. Trisăuani; naș. maghiară etnică reformată.

Antecedente personale:

Părinți la vârstă de două luni a fost alimentată natural, după aceea artificial. La vârstă de 9 luni a început a umbla și a vorbi. La vârstă de 11 luni a primit o apărare de plămâni. La vârstă de 8 ani a suferit de pojar.

Referințe sociale:

Cupajă părinților: învățător, cântor, venitul lunar 2300 lei. Părinții părinților la nașterea copilului: Mama 19 ani. Deplin sănătos. Locuința: casă, luminată. În camera copilului plotează persoane. Copilul doarme singur, f. liniștit, apăsător și se alimentează bine. Locuiește în apropierea școlii.

Examenul medical:

1. C. Toracică (v. 52)	2. Pulmonii normali	3. Alt. org. normale
4. Gât normal	5. Sistemul ganglionar	6. Ficată "
7. Nas "	8. Cord. normal	9. Teste adipoase proporționale dev.
10. Splină "	11. Sistemul osos	12. Sistemul nervos "
13. Scurt "	14. Sistemul osos	15. Sistemul nervos normal

Bine alimentat. Nu prezintă deplin sănătate.

Az interjúalany neve:
A dokumentum címe:

Vass Gyuláné sz. Papp Viola
Papp Viola román nyelvű
gyermektanulmányának egy oldala
Nagyborosnyó
1936

A dokumentum készítésének helye:
A dokumentum készítésének éve:

Abban az időben Franciaországban pszichológusok indítottak egy olyan mozgalmat, hogy a gyermek van a központban, a gyermeknek a megismerése a legfontosabb. És én a véglegesítő vizsgára készülve, készítettem egy „gyermektanulmányt”. Nagyon komoly munka volt, egy évig dolgoztam rajta, 1936-ban. A dolgozatra rá van írva egy F és egy B, ez azt jelenti: *foarte bine*, kitűnő.

Nyolc gyereket tanulmányoztam, s ezekről készítettem feljegyzéseket. Itt van például Csusz Piroska, Csusz Paraszkiva. A szülők foglalkozása: tanító, kántor; hány évesek voltak a szülők, amikor született a gyerek stb. Akkor jönnek a különböző tesztek: a mese után hogyan tudta elképzelni a hallottakat, hogyan tudta lerajzolni; egy összevagdalt képet hogyan tudott összeállítani; máshol a hiányzó részeket hogyan tudta kiegészíteni. Az írásfejlődését is követtem.

Starea civilă

Client, Lambach Carol, din pt. T. a. școlii
primară de stat pom. Bonynești Mare, județ
Ialomița. Născut în anul 1927 Sept. 1 în com.
naț. maghiar, religie r. cat.

Antecedentele personale

A fost alimentat artificial.
La 11 luni a început tremura și convulsii.
A suferit de tusea convulsivă în
influență

Referințe sociale

Grupă de părinți: farmacist. Venit lunar 5.000 L. + ...
Locuință: nouă, luminată. În camera dorm. 5 persoane.
Copilul doarme liniștit, 9 ore aproximativ.
Alimentat bine. Locuiește în apropierea școlii.

Examenul medical

1. C. Tor. Exp. 52	7 Sistemul gang. normal	13 Plea normal
2. Gât normal	8 Pulm. normal	14 Tensiune arterială prop. dezvoltat
3. Nas "	9 Cord "	15 Tensiune musculară "
4. Gât "	10 Puls "	16 Sistemul osos "
5. Tărie "	11 Ficatul "	17 Coloana vertebrală "
6. Splina "	12 Alți organe "	18 Sistemul nervos normal

Bine alimentat. În prezent deplin sănătos.

Az interjúalany neve:
A dokumentum címe:

Vass Gyuláné sz. Papp Viola
Papp Viola román nyelvű
gyermektanulmányának egy oldala 2.
Nagyborosnyó
1936

A dokumentum készítésének helye:
A dokumentum készítésének éve:

A gyerekek szociális helyzetéről is kellett írni. Ennek a gyerekek az apja
gyógyyszerész, a fizetése 5 000 lej – oda van írva.

Starea civilă :

Țăreul Csoma Árpád din rd. t. a
 poalei primare de stat, din rom. Boros-
 neul mare jud. Triscauere. Născut în
 anul 1927 Tanar de 6 în com. Borosneul
 Mare, maș. maghiar religie rom. cat.

Antecedente personale:

A fost alimentat natural numai 3 luni,
 după aceea artificial.
 La vârsta de un an a vorbit și a
 umblat. Nu suferit de nici o boă-
 la până în prezent.

Referințe sociale:

Ocupația părinților, Moară
 Vârsta părinților la nașterea copilului Mama 23
 Tata 28
 Din 4 persoane într-o cameră.
 Doarme cu fratele său, aproximativ 8 ore, dar f. adormit.
 Tatăl și fratele îl țin în sărmătoși. 1/2 km. locuiește de la școală.

Examenul medical:

Cap. tor. 58	Sistemul gangl. nom.	Pielea normal
Celul. normal	Pulmonii normal	Tesutul adipos prop. dezvoltat
Nas "	Corul "	Tesutul muscular "
Gât "	Pulsi "	Sistemul osos "
Urechi "	Heartus "	Coloana vertebrală "
Splina "	Alte organe "	Sistemul nervos normal

Bine alimentat în prezent, deplin sănătos.

Az interjúalany neve:

A dokumentum címe:

A dokumentum készítésének helye:

A dokumentum készítésének éve:

Vass Gyuláné sz. Papp Viola

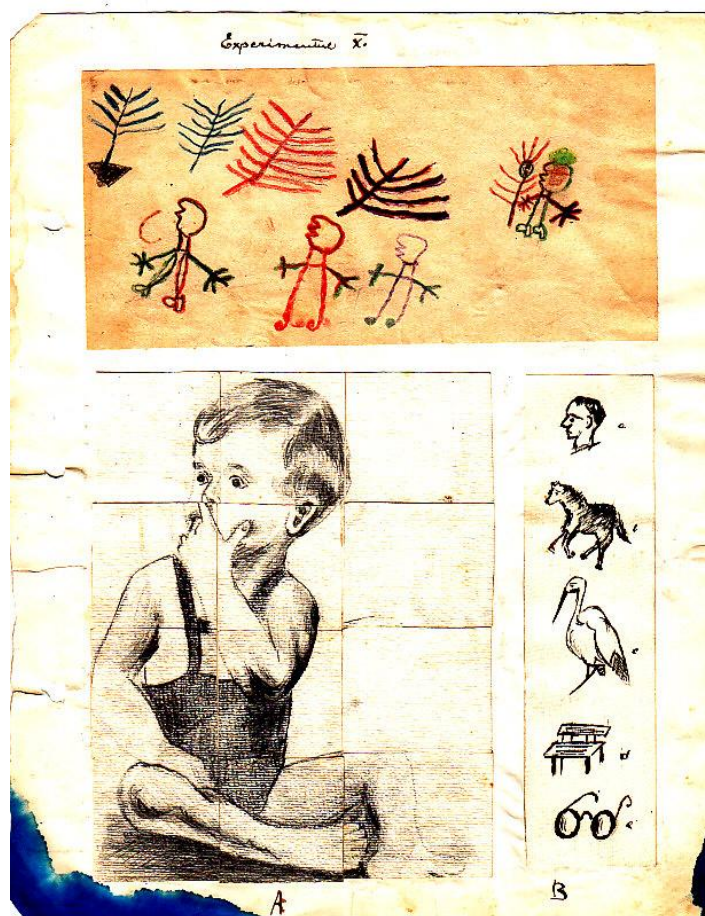
Papp Viola román nyelvű

gyermektanulmányának egy oldala 3.

Nagyborosnyó

1936

Minden szempontból meg kellett figyelni a személyiségüket, méréseket végezni, részben orvosi segítséggel, biológailag és fizikailag is, a gyermek látását, a hallását, a beszédképességét, az írásfejlődését stb.

Az interjúalany neve:

A dokumentum címe:

A dokumentum készítésének helye:

A dokumentum készítésének éve:

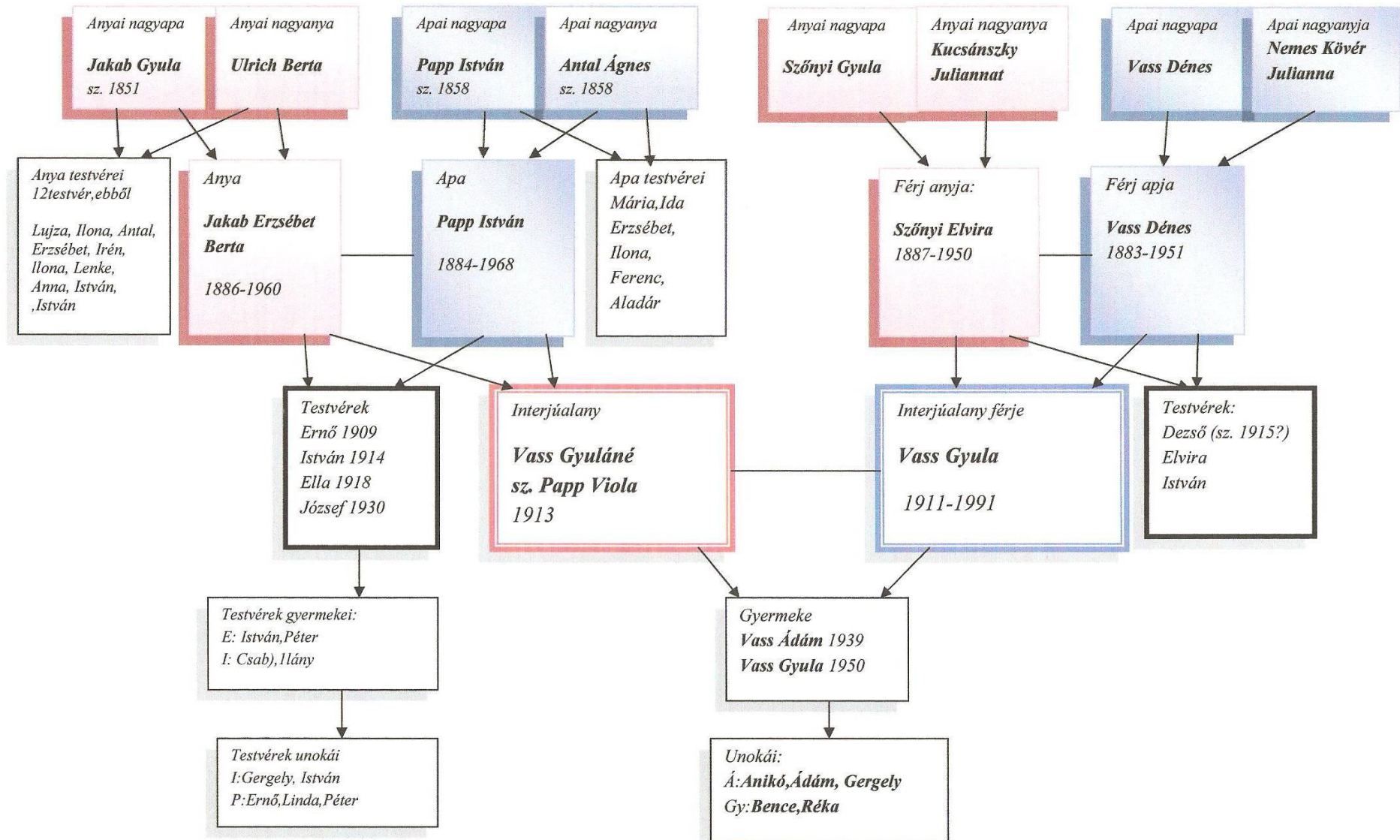
Vass Gyuláné sz. Papp Viola

**Papp Viola román nyelvű
gyermektanulmányának egy oldala 4.
Nagyborosnyó**

1936

Különböző tesztek mérték a gyerekek képességeit: a mese után hogyan tudta a gyermek elképzelni a hallottakat, hogyan tudta lerajzolni; egy összevagdalt képet hogy tudott összeállítani; máshol a hiányzó részeket hogy tudta kiegészíteni. Ez a gyerek ügyesen összerakta, némelyiküknél azonban egyetlen kiegészítés sincs, s nem tudta összerakni a szétdarabolt képet.

Családfa

Az interjúalany és családja

Interjúalany

Teljes név:

Születési hely és idő:

Hol élt még:

Vass Gyuláné sz. Papp Viola

Kézdialmás, 1913

Szentes, kb. 1916-1920, 1945-1946,

Kézdialmás, kb. 1920-1922, 1932-33

Brassó, kb. 1923-1927,

Sepsiszentgyörgy, kb. 1927-1930,

Sárfalva, 1930-1931,

Lisznyó, 1931-1932,

Futásfalva, 1933-1934,

Nagyborosnyó, 1934-1944,

Valeni de Munte, 1935-1937,

Tevel, 1946-1949,

Szekszárd, 1949-1950,

Budapest, 1950-

Iskolai végzettség:

tanítóképző intézet

(Sepsiszentgyörgy, kb. 1930)

Foglalkozás:

tanárképző főiskola (Budapest, 50-es évek)

tanító

tanár

iskolaigazgató (1949, majd 1950-es évek közepétől nyugdíjazásáig)

Nemzetiség:

magyar

Vallás:

r. katolikus

Testvér 1.

Teljes név:

Születési hely és idő:

Halálozási hely és idő:

Iskolai végzettség:

Papp Ernő

Kézdialmás 1909

Marosvásárhely

orvosi egyetem (Montpellier, Franciaország,

Jasi, Románia)

Foglalkozás:

orvos, kórházigazgató (Marosvásárhely)

Nemzetiség:

magyar

Vallás:

r. katolikus

Házastárs:

n.a.

Gyermekei:

Papp István, Papp Péter

Testvér 2.

Teljes név:

Születési hely és idő:

Hol élt még:

Halálozási hely és idő:

Papp István

Kézdialmás 1914

Sepsiszentgyörgy

n.a.

Iskolai végzettség:	szakiskola (Brassó)
Foglalkozás:	hentes-mészáros
Nemzetiség:	magyar
Vallás:	r. katolikus
Házastárs:	n.a.
Gyermekei:	Papp Gergely, Papp István

Testvér 3.

Teljes név:
 Születési hely és idő:
 Hol élt még:
 Halálozási hely és idő:
 Iskolai végzettség:
 Foglalkozás:
 Nemzetiség:
 Vallás:
 Házastárs:
 Gyermekei:

Papp Ella
 Kézdiálmás 1918
 Szentes, Budapest
 Budapest, 2005 körül
 szociális védőnő
 háztartásbeli
 magyar
 r. katolikus
 Pap József
 -

Testvér 4.

Teljes név:
 Születési hely és idő:
 Hol élt még:
 Halálozási hely és idő:
 Iskolai végzettség:
 Foglalkozás:
 Nemzetiség:
 Vallás:
 Házastárs:
 Gyermekei:

Papp József
 Kézdiálmás 1930
 Budapest
 -
 n.a.
 vezető tisztviselő (biztosító)
 magyar
 r. katolikus
 gyógyszerész
 —

Házastárs

Teljes név:
 Születési hely és idő:
 Hol élt még:

Halálozási hely és idő:
 Iskolai végzettség:
 Foglalkozás:

Nemzetiség:
 Vallás:
 Szülei:

Vass Gyula
 Szörcse, 1911
 Ikafalva, kb. 1933-1934,
 Zágon, kb. 1934-1936,
 Nagyborosnyó, kb. 1937-1944
 Don Lebegyin, kb. 1945-1946 (hadifogság)
 Tevel, 1946-1949,
 Szekszárd, 1949,
 Budapest, 1950-1991
 Budapest, 1991
 egyetem, bölcsészettudományi kar
 tanár (1949-ig),
 osztályvezető (Oktatási Minisztérium, 1950-1962)
 oktatási vezető (Pető Intézet, kb. 1963-1971)
 magyar
 református
 apa: Vass Dénes igazgató-tanító

(Gidófalva, Sepsiszentgyörgy), megh. 1951,
Sepsiszentgyörgy;
anya: Szőnyi Elvira háztartásbeli, a nagyváradi
állomásfőnök lánya, megh. 1950.,
Sepsiszentgyörgy
Testvérei: Vass Dezső, banktisztviselő
Vass Elvira
Vass István

Gyermeke 1.

Teljes név:
Születési hely és idő:
Hol élt még:

Halálozási hely és idő:
Iskolai végzettség:
Foglalkozás:
Nemzetiség:
Vallás:
Házastárs :
Gyermekei:

Vass Ádám

Sepsiszentgyörgy, 1939
Nagyborosnyó, 1939-1944,
Tevel, 1946-1949,
Szekszárd, 1949-1950,
Budapest, 1950-

—
orvosi egyetem
orvos
magyar
n.a.

testnevelő tanár

Vass Anikó, Vass Ádám, Vass Gergely

Gyermeke 2.

Teljes név:
Születési hely és idő:
Hol élt még:
Halálozási hely és idő:
Iskolai végzettség:
Foglalkozás:
Nemzetiség:
Vallás:
Házastárs :
Gyermekei:

Vass Gyula

Szekszárd, 1950
Budapest, 1980-as évektől Bécs

-
műszaki egyetem
mérnök
magyar
n.a.

számítástechnikus

Vass Bence, Vass Réka

Apa

Teljes név:
Születési hely és idő:
Hol élt még:

Halálozási hely és idő:
Iskolai végzettség:
Foglalkozás:
Nemzetiség:

Papp István

Nyújtód, 1884
Kézdiálmás, 1902-1939,
Sepsiszentgyörgy, 1939-1944,
Szentés, 1944-1962,
Budapest, 1962-1968

Budapest, 1968
tanítóképző, Csíksomlyó, 1902.
igazgató-tanító
magyar

Vallás: r. katolikus
Testvérei: Papp Mária,
Papp Ida (tanítóképző: Temesvár, tanítónő)
Papp Erzsébet (tanítóképző: Temesvár, tanítónő:
Gelence)
Papp Ilona (tanítóképző: Temesvár, tanítónő),
Papp Aladár

Apai nagyapa

Teljes név:
Születési hely és idő:
Hol élt még:
Halálozási hely és idő:
Iskolai végzettség:
Foglalkozás:
Nemzetiség:
Vallás:
Szülei:
Testvérei:

Papp István

n.a. 1858
Kézdialmás, Nyújtód
n.a.
n.a.
igazgató-tanító
magyar
r. katolikus
n.a.
n.a.

Apai nagyanya

Teljes név:
Születési hely és idő:
Hol élt még:
Halálozási hely és idő:
Iskolai végzettség:
Foglalkozás:
Nemzetiség:
Vallás:
Szülei:
Testvérei:

Antal Ágnes

n.a. 1858
n.a.
n.a.
n.a.
háztartásbeli
magyar
r. katolikus
n.a.
n.a.

Anya

Teljes név:
Születési hely és idő:
Hol élt még:

Halálozási hely és idő:
Iskolai végzettség:
Foglalkozás:
Nemzetiség:
Vallás:
Testvérei:

Jakab Erzsébet Berta

n.a. 1886
Kézdialmás, kb. 1904-1939, .
Sepsiszentgyörgy, 1939-1944
Szentés, 1944-1960
Budapest, 1960
tanítóképző, Sepsiszentgyörgy
tanító
magyar
r. katolikus
11 testvér, köztük:
Jakab Lujza (a legidősebb testvér), óvónő, férjével,
Tittel József egyházi alkalmazottal előbb

Párdányban, kb. az 1910-es évek közepétől
Szentesen éltek, gyermekük nem volt

Jakab Ilona,

Jakab Antal

Féltestvérek:

Jakab Erzsébet, óvónő vagy tanítónő,

Kézdivásárhelyen élt;

Jakab Anna, Kézdivásárhelyen élt;

Jakab Irén,

Jakab Irma,

Jakab Lenke,

Jakab István

Anyai nagypapa

Teljes név:

Születési hely és idő:

Hol élt még:

Halálozási hely és idő:

Iskolai végzettség:

Foglalkozás:

Nemzetiség:

Vallás:

Szülei:

Testvérei:

Jakab Gyula

n.a. 1851

Esztelnek, Gelence

n.a.

n.a.

igazgató-tanító

magyar

r. katolikus

n.a.

n.a.

Anyai nagyanya

Teljes név:

Születési hely és idő:

Hol élt még:

Halálozási hely és idő:

Iskolai végzettség:

Foglalkozás:

Nemzetiség:

Vallás:

Szülei:

Testvérei

Ulrich Berta

n.a.

Esztelnek

1886 körül

n.a.

háztartásbeli

magyar

r. katolikus

n.a.

n.a.

* * *

Vass Gyuláné Papp Viola kérésére közöljük az általa írt kiegészítő, befejező mondatokat:

Igen, nagyon szép életem volt, szerettem a hivatásomat, életem minden percében éreztem a jó Isten csodálatos kegyelmét, segítségét.

Utolsó szavaim legyenek a hála szavai:

Édes jó Istenem!

Köszönöm Neked az életemet. Köszönöm drága szüleimet, akik áldozatot nem ismerve, biztosították nevelésemet, hogy igaz emberként állhassak meg az életben.

Köszönöm, hogy mellém rendelted áldott jó férjemet és megajándékoztál a két tehetséges, szüleiket tisztelő, minden áldozatra kész fiammal, drága családjukkal, szerető unokákkal.

Köszönöm azt, hogy életem minden percében, különösen a két világháború keserves, bizonytalan időszakában és később is mindig velem voltál Uram. Erőt adtál a nagyon nehéz években, amikor hivatásom, az ifjúság nevelését minden hivatalos gáncsoskodás ellenére, hitemet és magyarságomat megőrizve, annak szellemében, őseimhez és szüleimhez méltóan végeztem.

Kérlek, világosíts meg, hogy mindig a legjobbat tudjam cselekedni. Segíts, hogy ne keseredjek el, ha erőmet már fogyni érzem, ne búsuljak, ha egyedül vagyok, érezzem, hogy Te Uram mindig velem vagy, nem hagysz el.

Drága jó Istenem, köszönöm hosszú életem minden új napját, nagy jószágodat, de a próbatételeket is.

Minden bűnömet, mulasztásomat tiszta szívemből megbánva, bocsánatodat remélve, kérem a jó halál kegyelmét és az örök életet.

Ámen